

Gro Follo (redaktør), Oddfrid Aas, Reidar Almås, Kari Anne Holte,
Kari Kjestveit, Brit Logstein, Oddveig Storstad.

IKKE EN BONDE Å MISTE

– OM ULYKKER OG ARBEIDSEVNE I LANDBRUKET

**En oppsummerende rapport fra forskningsprosjektet
«Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk
– situasjonsbeskrivelse og framtidige utfordringer»
(2011–2015)**

Å være bonde er noe av det
farligste yrket man kan ha

INTRODUKSJON

Bonde er noe av det farligste man kan være. Ingen andre yrkesgrupper på fastlandet har flere dødsfall på grunn av ulykker enn bønder. Mens mange av oss som sitter på kontor ikke opplever større ulykker enn å skjære seg på en papirkant, er små og store skader vanlig i en bondes hverdag. For en bonde er det neppe mulig å gå gjennom yrkeslivet uten å oppleve minst én ulykke. Det betyr imidlertid ikke at det er umulig å redusere antall ulykker gjennom forebyggende arbeid, men det betyr at

en må spille på lag med bondens arbeidshverdag for å nå målet om færre ulykker. Det er dette

som har vært forskningstematikken i prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk – situasjonsbeskrivelse og framtidige utfordringer». Prosjektets korte, norske navn har vært «Ulykker i landbruket».

Et gårdsbruk er ikke bare en arbeidsplass for bonden; det er også bosted for hele familien. Det er ikke uvanlig at det bor tre generasjoner på en gård. Det gir utfordringer som det øvrige arbeidslivet ikke har. Ikke behøver gården å

ha et innetun for fritidsaktiviteter og besøkende, og ikke er besøkende barn nødvendigvis opplært til å forstå hva som kan være farlig. Videre jobber en bonde for det meste alene, har ingen arbeidsgiver og heller ingen egen ansvarlige for helse, miljø og sikkerhet (HMS). Bonden er sin egen HMS-ansvarlige. Når gårdsvirksomheten ikke har sysselsatte arbeidstakere, omfattes den ikke av Arbeidsmiljøloven. Yrket er for spesielt til «å passe inn». Bondens hverdag er avhengig av vær og vind,

av naturens luner og biologiens lover, av døgnets rytme og årstidenes gang, av de rammebetingelser politikerne setter, av

økonomiens skiftende konjunkturer og av lokalsamfunnets ve og vel. Å være bonde omfatter arbeidsoppgaver fra mange yrker, fra snekker til dyrepasser, fra agronom til mekaniker, fra maler til driftsplanlegger. Arbeidsoppgavene er allsidige, og noen ganger springer man fra det ene til det andre. Mye vil være uforutsett for bonden, både på grunn av dyrs luner, maskiner som går i stykker eller bærende elementer i bygninger som svikter. Regn og kulde fører til glatt underlag, og deler av arbeidet må

gjennomføres i all slags vær, ofte på dårlig opplyste steder. Det vi beskriver her er på ingen måte ny kunnskap, men likevel grunnleggende for å kunne forstå hvorfor det å være bonde er et risikøyrke.

Prosjektet har hatt hovedfokus på ulykker i landbruket og har også berørt problemstillinger knyttet til arbeidsmiljø og helse mer generelt, men hovedformålet med prosjektet har vært å framskaffe ny kunnskap om sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker som vil bidra til å redusere antall ulykker i norsk landbruk. Det er forhold som påvirker bondens arbeidsevne som har vært det sentrale, men arbeidsrelaterte sykdommer er ikke en del av prosjektet.

Å LYTTE TIL BONDEN

Vi har samlet inn både tall- og talebaserte data i prosjektet, altså det vi oftest omtaler som kvantitative og kvalitative data. Våre forskningsobjekter har vært bøndene. Mer enn 3 000 bønder har enten svart på spørreskjema fra oss eller latt seg intervjuet i samtaler med oss forskere. Samtlige personnavn vi bruker i rapporten er pseudonymer. Vi setter stor pris på at så mange har stilt opp for prosjektet, for uten disse dataene hadde vi ikke hatt noe grunnlag for våre

analyser. Vårt mål har hele tiden vært «å lytte til bonden» for å forstå bondens arbeidshverdag og de faktorer som påvirker og skaper ulykkeshendelser i norsk landbruk. Det er alltid de som har skoene på som best vet hvor de trykker, og vår oppgave som forskere har vært å samle inn, systematisere og analysere dataene for så å formidle det flere tusen norske bønder fra hele landet har fortalt oss. Det gjør vi på flere måter, men denne rapporten er en oppsummerende og syntetiserende framstilling av de mest sentrale funnene i prosjektet. Det er også de funnene vi har brukt når vi foreslår konkrete tiltak som vi mener vil gi færre ulykker i norsk landbruk.

LITT OM PROSJEKTET

Prosjektet har vært et samarbeid mellom forskere ved Norsk senter for bygdeforskning, International Research Institute of Stavanger (IRIS) og Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital. I tillegg har tre internasjonale institutt inngått som samarbeidspartnere i prosjektet: Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi, Sveriges Lantbruksuniversitet Alnarp (Peter Lundqvist); Arbeidsmedisinsk Klinik, Regionshospitalet Herning, Danmark (Kurt Rasmussen); og Department of Environmental, Agricultural and Occupational Health, University of Nebraska, USA (Risto Rautiainen).

Prosjektet har hele veien hatt et anvendt siktemål. Det skulle gi kunnskap som kunne omsettes til konkrete forslag til tiltak som vil bidra til å redusere antall ulykker i norsk landbruk. Å involvere næringen har derfor være viktig i arbeidet. Det har vi gjort gjennom å etablere ei referansegruppe med representanter fra sentrale aktører i landbruket: Norges Bondelag som har ledet referansegruppa, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Landbrukets HMS-tjeneste og KSL Matmerk.

Prosjektet har samlet inn og brukt følgende data:

Registerdata: To datasett er benyttet. Ett datasett består av 104 landbruksrelaterte ulykker registrert ved akuttmottak i Harstad og Trondheim i 2001 og 2002. Registreringene er koblet mot forløpsdatabasen-Trygd, det vil si informasjon om trygdeytelser (eksempelvis sykefravær og uførhet). Det andre datasettet er hentet fra Norsk pasientregister og består av 555 innrapporterte skadetilfeller ved somatiske sykehus og større legevakter. Skadetilfellene er registrert innen jordbruks- eller skogbruksbedrift i 2012.

Spørreundersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012*: Nær 3 000 bønder fra hele landet besvarte en relativt omfattende undersøkelse om ulykker, arbeidsmiljø og helse. Svarprosenten

var 40%. Utvalget ble trukket fra Produsentregisteret som består av alle bønder som søker om produksjonstilskudd, og utvalget er representativt for norske bønder.

Dybdeintervju med bønder: Totalt 26 intervju gjort i 2012, fra tre regioner med ulikt produksjonsgrunnlag. Varighet opptil 2,75 time. Tatt opp på lydbånd og skrevet ut som tekst.

Gjentakende intervju med deltakere og kursledere på HMS-kurs: Intervju med 21 kursdeltakere fordelt på fem kurs, samt de respektive kursholderne. Av kursdeltakerne ble 16 intervjuet før kurs, etter kurs og to år etter kurs. Intervjuene før kurs fant sted i perioden høst 2011-høst 2012. Tatt opp på lydbånd og skrevet ut som tekst.

Sammen med prosjektets formidlingskonferanse på Stjørdal 15. oktober 2015 representerer denne rapporten avslutningen for prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk». Her har vi forsøkt å popularisere forskningsfunnene våre slik at de er lett tilgjengelige for norske brukere som ikke er forskere. Resultatene kommer imidlertid til å være mer vitenskapelig framstilt i forskningsjournaler. Da er språket gjerne engelsk, argumentene tilpasset journalene og med den fagsjargong som kreves der.

INNHold

- 03** Introduksjon
- 06** Hvem og hva er den norske bonden?
- 08** Bondens arbeidsmiljø, helse og ulykker: Et historisk tilbakeblikk
- 10** Å få fullstendig oversikt over antall ulykker er nærmest umulig
- 12** Ulykker kan skje hvem som helst, hvor som helst og når som helst
- 14** Arbeidstimer og skaderisiko
- 17** Deltidsbonden
- 18** Bondens trivsel og mentale velvære
- 21** Å håndtere det som ikke kan forutsies
- 22** Historier fra virkeligheten
- 24** Å håndtere dyr
- 26** Bruk av maskiner og utstyr
- 30** Ulykker – vanlig, men ikke akseptert
- 32** Bonden klandrer seg selv for ulykker
- 35** Å bygge hus og organisasjon
- 38** HMS i sosial samhandling og som system
- 40** Lære sikkerhetshåndtering fra andre bransjer?
- 42** Forslag til tiltak for å redusere ulykkesrisiko

HVEM OG HVA ER DEN NORSKE BONDEN?

I 2014 er 40 558 aktive bønder i Norge registrert som enkeltpersonforetak. Tall fra Statistisk sentralbyrå viser videre at gjennomsnittsalderen er 51 år, og at andelen kvinnelige bønder er 15%. Gjennomsnittlig landbruksareal per landbruksbedrift, inkludert også andre selskapsformer enn enkeltpersonforetak, er 230 dekar. Landbruk finnes over hele landet, i så godt som alle kommuner, mens hovedtyngden av husdyrproduksjon skjer i dalene på Østlandet, på Jæren, langs kysten og i Trøndelag. Den norske bonden er ikke hva han var, og bonderollen er i stadig endring. Han eller hun er ikke én, men veldig mange forskjellige typer.

KOMBINASJONSBRUK OG SPESIALISERING

Går vi tilbake til begynnelsen av 1960-tallet, ble det drevet allsidig husdyrbruk med familien som viktigste arbeidskraft

på de aller fleste gårder i Norge, store som små. I tillegg var det produksjon av gress og poteter, rotvekster og korn der klimaet tillot det. Mye fôr ble hentet i utmark eller til fjells, og skogen og sjøen ga viktige tilleggsinntekter, avhengig av landsdel. Jord- og skogbruk var i stor grad avhengig av å produsere sin egen energi: Muskelkraft og hestekrefter var i bokstavelig forstand det som drev verket. Samtidig var norsk landbruk inne i et stort hamskifte med teknifisering og elektrifisering, spesialisering og maskulinisering. Arbeidskraft ble frigjort, hesten erstattet av traktor og strukturen kraftig rasjonalisert.

Hvor omfattende endringene har vært, går blant annet fram hvis vi ser på antallet bruk med husdyr for perioden 1949 til 2014. Mens det i 1949 var mer enn 200 000 bruk med husdyr, var det i 2014 29 700 husdyrbønder som søkte

om produksjonstilskudd. Se tabell 1 for flere detaljer når det gjelder endringer i husdyrproduksjonen.

Tabell 1 illustrerer den enorme strukturasjonaliseringen i etterkrigstida, med overgang til spesialisert husdyrhold. Brukene er blitt langt færre, buskapene er blitt større, og i tillegg til de tradisjonelle produksjonene er det særlig de tre siste tiårene utviklet nye spesialproduksjoner. 4 851 bruk driver i 2014 med kjøttproduksjon fra ammekyr og 677 driver med slaktekylling. I tillegg til at de aktive brukene er blitt færre, er husdyrbesetningene blitt større. Tallet på aktive foretak med melkeproduksjon, er i 2015 nede i 8 900 på grunn av de mange samdriftene og fordi en del melkebruk leier ut kvoten. Gjennomsnittsbuskapen i melkeproduksjonen passerte i 2015 25 melkekyr, opp fra 10 kyr i 1979.

År	Ku	Sau*	Geit	Svin	Verpehøns
1949	204 164	150 468	19 321	151 985	176 842
1959	150 767	109 390	7 160	102 447	101 024
1969	82 465	73 612	3 801	58 338	47 475
1979	53 793	44 747	1 713	17 667	14 655
1989	37 584	29 108	1 474	8 272	5 930
1999	30 130	22 943	1 399	5 876	4 064
2009	17 720	14 935	428	3 031	1 919
2014	13 308	14 313	292	2 338	2 039

Tabell 1: Antallet driftsenheter med husdyr, 1949-2014

Kilde: Statistisk sentralbyrå: Historisk statistikk 1994 og Landbrukstellingene 1999, 2009. Søknader om produksjonstilskudd 2014.

Egen bearbeiding.

*Vinterfôra sau.

Det har skjedd en tilsvarende økning i flokkstørrelsen på andre husdyrbruk i samme periode. Oppdaterte tall viser at den gjennomsnittlige størrelsen fra 1979 til 2015 har økt fra 44 til 85 vinterfôra dyr i saueholdet, i geiteholdet fra 34 til 108, i griseproduksjonen fra 38 til 674, i holdet av verpehøns fra 261 til 2 009. I melkeproduksjonen har den store strukturendringen skjedd fra midten av 1990-tallet, noe som henger sammen med endringer i kvoteordninga for melk, mens det har vært en jevnere strukturutvikling i de andre produksjonene.

HELTID OG DELTID

I tillegg til at bøndenes produksjonstyper og naturgitte produksjonsvilkår er ulike, er også den arbeidstiden de bruker på gården svært forskjellig. Begrepet deltidsbonde har ulikt innhold avhengig av hvilke landbrukshistorisk epoke vi snakker om. På sent 1800-tall var de aller fleste bønder i Norge allsidige husdyrbønder med noe leid arbeidskraft, særlig

i onnene. Men i tillegg drev bondefamilien utmarksslått, skogsdrift, jakt og fiske. I kystdistriktene drev mennene fiske, både hjemmefiske og de sesongbetonte fiskeriene, slike som Lofotfiske. Dette mangesystemet som fulgte årstidenes gang, er en variant av deltidsbonden. En annen variant kom med traktoren og melkemaskinen og det helmekaniserte landbruket på 1970-tallet. Ny avlsteknologi for husdyr og planter, nye kjøleteknologier og moderne transportteknologi var med på å øke areal- og arbeidsproduktiviteten og innordnet landbruket i markedene for varer, tjenester og kapital. Med det ble mye av kvinnearbeidskraften og den leide arbeidskraften skjøvet og lokket ut, og tilbake sto i mange tilfeller «enmannsbonden» som jobbet alene. De bøndene som av økonomiske eller andre årsaker ikke valgte å være heltidsbønder, ble nå gradvis til deltidsbønder i betydningen at de hadde lønnsarbeid i andre yrker.

I denne rapporten forstår vi heltidsbonde som en som ikke har inntektsgivende

arbeid utenom gårdsdrifta, mens deltidsbonden har det. I spørreundersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012* finner vi at 30% av bøndene er heltidsbønder og 70% deltidsbønder.

ULIKE BØNDER – ULIKE GÅRDER

Gårder tilpasses bønders landbruksproduksjon og hverdagsliv med og uten familie, og mennesker og aktivitet blir justert etter gården. Det livet som leves på gården og de fysiske strukturene som gården utgjør, vil kunne variere sterkt. Det kan eksempelvis være stor forskjell mellom gårder der bonden driver på fulltid og er til stede hele dagen, og gårder som fortrinnsvis er et bosted og der produksjonsapparatet og driftsbygningene kan være til forfalls. Og selv om bygningsmassen er malt og pusset opp utvendig, kan den innomhus være rene dødsfeller dersom fjøs og maskiner ute av drift ikke er sikret. En levende gård rommer sine muligheter for ulykker; de som står til forfalls skaper andre ulykkesrisikoer.

BONDENS ARBEIDSMILJØ, HELSE OG ULYKKER: ET HISTORISK TILBAKEBLIKK

FORSKNINGSPROGRAM 1982-1992

Det ble i 1982 startet et større forskningsprogram om arbeidsmiljøet og helse i landbruket i regi av Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd. I en landsrepresentativ spørreundersøkelse i 1982 ga et utvalg på knapt tusen bønder opplysninger om arbeidsmiljøet på gården, egen helse og ulykker. I denne undersøkelsen gikk det fram at datidens bonde, i tillegg til de høye ulykkestallene, hadde tre dominerende helseplager: muskel- og skjelettlidelser, hjerte- og karsykdommer og yrkesrelatert stress. På denne bakgrunn ble det gjennomført en kontrollert studie over fem år i ni kommuner der formålet var å forebygge skader og ulykker, forbedre kostholdet, øke fysisk aktivitet utenom arbeidet og mestre stress. Ved avslutningen av det ti år lange forskningsprogrammet ble læreboka «Arbeidsmiljøet i landbruket» (Almås red. 1993¹) publisert med resultater, erfaringer og råd fra alle prosjektene. Det ble også undervist i landbrukets arbeidsmiljø ved

daværende Norges landbrukshøgskole på Ås. Et tidlig råd fra forskningsprogrammet var at det burde bygges opp en bedriftshelsetjeneste for bønder, og i 1988 etablerte Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Landbruksdepartementet en bedriftshelsetjeneste for bønder som et fireårig prøveprosjekt. Fra 1992 ble Landbrukets HMS-tjeneste en fast institusjon på Kongsberg. Fra 1. januar 2014 er Landbrukets HMS-tjeneste en fagavdeling innen Norsk Landbruksrådgiving med ca. 10 000 medlemmer over hele landet.

SAMMENLIGNING 1982-2012

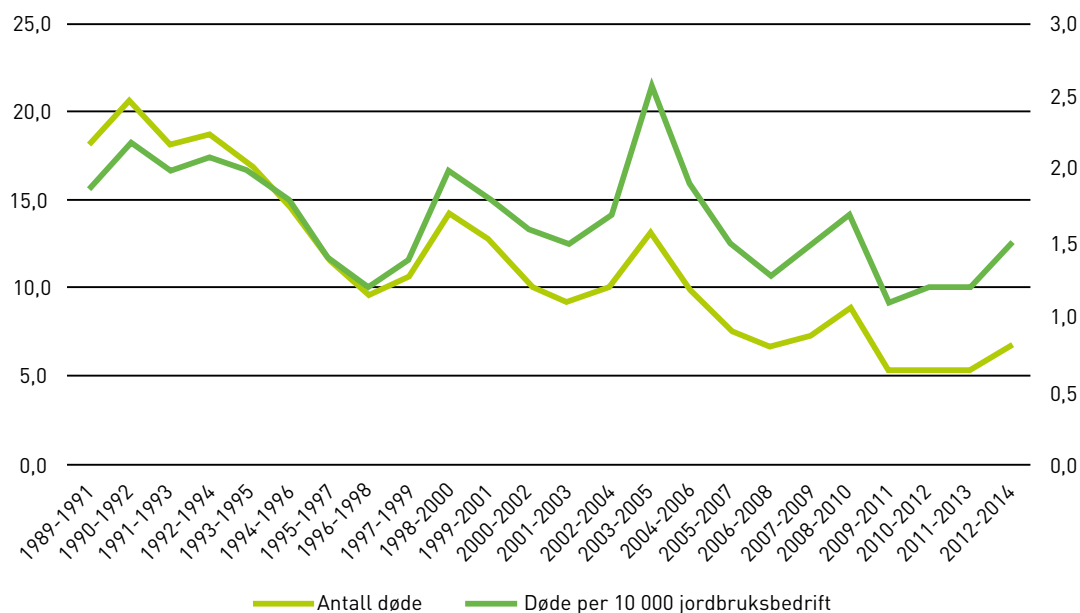
Tretti år etter undersøkelsen i 1982 gjennomførte prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk» sin egen spørreundersøkelse. Den het *Landbruk og arbeidshelse 2012* og er presentert nærmere i publikasjonen «Ulykker og arbeidsmiljø i landbruket. Et første overblikk over sentrale HMS-forhold» (Storstad, Holte og Aas 2013²). De nær 3 000 bøndene

som deltok i 2012, svarte da også på en del spørsmål som var stilt tiår tidligere. Sammenlignet med 1982 viser undersøkelsen i 2012 at arbeidsmiljøet ikke har endret seg på noen grunnleggende måte. Det er fortsatt svært risikofyllt å være bonde, bonden jobber mye alene og er bekymret for de politiske rammebetingelsene. I utvalget fra 2012 er bøndene oftere bekymret for økonomien på gården enn de var i 1982. Disse bekymringene er ganske stabile, uavhengig av arbeidsmengden på gården. Heller ikke når bøndene har en stor andel arbeid utenom gården, er de mindre bekymret for økonomien på gårdsbruket. I 1982 syntes 4% av bøndene at de daglig har en arbeidssituasjon som er oppjaget og hektisk, i 2012 var denne andelen økt til 11%. I 2012 var det 10% som svarte at de daglig må jobbe selv om de er utslitt, mens i 1982 var denne andelen bare 4%. Endelig ser det ut til at bønder i 2012 i langt større grad enn i 1982 må jobbe selv om de er syke. I 2012 sier 21% at de ofte må arbeide selv om de er syke,

¹ R. Almås (red.) 1993: *Arbeidsmiljøet i landbruket*. Oslo: Landbruksforlaget.

² O. Storstad, K. A. Holte og O. Aas 2013: *Ulykker og arbeidsmiljø i landbruket. Et første overblikk over sentrale HMS-forhold. Rapport 10/2013*. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Figur 1: Antall arbeidsulykker med dødsfall og antall dødsfall per 10 000 jordbruksbedrift 1989-2014. Tre års glidende gjennomsnitt. Kilde: Arbeidstilsynet og SSB. Egen bearbeiding. Før 2005 inkluderer tallene også fiskere

mens det i 1982 bare var 7% som sa det samme. Dette er paradoksalt med tanke på at bøndenes sykelønnsordning siden den tid er videre utbygget og styrket

I perioden 2000–2014 har ca. 120 personer mistet livet på grunn av arbeidsulykke i landbruket

økonomisk. Forklaringen ligger trolig i strukturendringene. Det at stadig flere må arbeide selv om de er syke, sier noe om det arbeidspresset som særlig dagens husdyrbønder arbeider under. Når vi ser på hvordan bøndene vurderer sitt eget arbeidsmiljø, finner vi at bønder generelt anser det fysiske arbeidsmiljøet som noe bedre i 2012 enn i 1982. Imidlertid er det en klar økning i forekomsten av arbeidsrelaterte stressfaktorer, noe som viser at de psyko-sosiale kravene er høyere i 2012 enn de var i 1982.

DØDSFALL I LANDBRUKET OVER TID IFØLGE STATISTIKKEN

I perioden 2000-2014 har ca. 120 personer mistet livet på grunn av arbeidsulykke i landbruket. I gjennomsnitt har 11 personer mistet livet som følge av en arbeidsulykke hvert år siden 1989, men som figur 1 viser er antall årlig døde høyest i den første delen av perioden. Antall gårdsbruk er i samme periode redusert fra 99 382 i 1989 til 42 876 i 2014, og denne strukturendringen har selsvagt betydning når vi sammenligner arbeidsulykker over tid. I figur 1 framstilles antall døde som følge av arbeidsulykke i landbruket fra 1989 til 2014 og antall døde per 10 000 gårdsbruk (jordbruksbedrift). For å utjevne årlige svingninger har vi laget tre års glidende gjennomsnitt.

Figur 1 viser at antall dødsulykker er redusert i landbruket fra slutten av 1980-tallet til i dag. Når vi måler antall ulykkesdødsfall i forhold til antall gårdsbruk og sammenligner

over tid, er bildet sammensatt. På begynnelsen av 1990-tallet var det en nedgang både i antall døde og døde per 10 000 jordbruksbedrift. Denne nedgangen kan skyldes ettervirkningene av det tiårs forskningsprogrammet, og de påfølgende tiltakene for å bedre arbeidsmiljø og sikkerhet. Fra slutten av 1990-tallet er bildet preget av svingninger, men det har vært en nedadgående tendens siden midten av 2000-tallet da det var relativt mange ulykker. Antall døde per 10 000 jordbruksbedrifter i perioden 1989-1991 og i perioden 2012-2014 var 1,9 og 1,5 døde. I og med at tallene før 2005 også inkluderer fiskere³ og at det er så store svingninger i siste halvdel av tidsperioden i figur 1, har vi ikke grunnlag for å hevde at ulykkesrisikoen i landbruket er lavere i dag enn for 25 år siden. Til tross for en reduksjon i antall arbeidsskadedødsfall de siste 25 årene er landbruk en av våre mest ulykkesutsatte næringer⁴. Bare havfiske har en tilsvarende høy risiko.

³ Arbeidstilsynet førte statistikken slik tidligere, og nå er det svært krevende å fjerne fiskerne derfra.

⁴ <http://www.arbeidstilsynet.no/binfil/download2.php?tid=221198>

Geir: «Jeg sa jo hvordan jeg hadde gjort det [til legen]. Det gjorde jeg. Men jeg sa ikke hva slags yrke jeg hadde, så jeg kan ikke skjønne at det ble registrert som noen landbruksskade, i hvert fall ikke.» [Geir knuste tommelen med hammeren da han snekret en platting til noen kalver. Muligens forsto legen det som en snekkerskade som kunne skje over alt.]

Anders: «Det er ikke vits for meg [å gå til legen og få en sykemelding], sånn tenker jeg. Det er jo bare .....ja, kneet må bli bra uansett, så må du bare gjøre det beste ut av det. Så du går sjelden til legen for å få sykemelding. Terskelen er i alle fall veldig høy før du gjør det, for de kan ikke gjøre noe likevel. [...] Han sier bare at du må jo bare holde foten i ro, sier han, så kan du gå hjem igjen.» [Foranledningen var at Anders skulle sparke i hodet til en okse som kom imot ham. Anders tror det er et leddbånd på innsiden av kneet som er blitt strukket.]

Åge: «[...] at et dyr har trampa på deg eller noe sånt, det nytter jo ikke å feste seg ved det. Det er en del av jobben, det.»

Å få fullstendig oversikt over antall ulykker er **NÆRMEST UMULIG**

Informasjon om arbeidsulykker med død som resultat, gis av Arbeidstilsynet.

Utover det er det få dekkende oversikter å hente fra Arbeidstilsynet og skaderegister.

DØDSFALL

Ved arbeidsulykker med dødelig utgang kobles Arbeidstilsynet inn, og det er mulig å få sikker viten om antall og til dels noe kunnskap om dem. I perioden 2009 til 2014 omkom 39 personer innen jordbruk eller skogbruk⁵. Arbeidstilsynets oversikter tar imidlertid bare med det som skjer under arbeid. Så mens Arbeidstilsynet har registrert at syv bønder har dødd under arbeid i 2014, har Norges Bondelag registrert 14 ulykker med døden til følge i tilknytning til landbruksvirksomhet. Det inngår ett barn i dødstillene til Norges Bondelag.⁶

ALVORLIG SKADE UTEN DØDSFALL

Som arbeidsgiver er bonden forpliktet til å rapportere alvorlige skader påført gårdens ansatte til Arbeidstilsynet (ifølge § 5-2 i Arbeidsmiljøloven). Med alvorlig skade menes enhver skade,

fysisk eller psykisk, som medfører varig eller lengre tids arbeidsudyktighet⁷. Det er kjent at Arbeidstilsynets skadetall ligger under stor grad av underrapportering⁸. Det er grunn til å tro at landbruk er en av de næringene der underrapporteringen er størst. For egen person eller for andre enn ansatte er det ingen slik rapporteringsplikt.

SKADEREGISTRERING

Etter 2009 er akuttmottak ved sykehus og større legevakter forpliktet til å registrere ulykken og forhold rundt ulykken slik at skaden kommer inn i Norsk pasientregister. Det er imidlertid fortsatt mange legevakter og akuttmottak som ikke rapporterer. I dette prosjektet har vi studert de 555 landbruksrelaterte skadene innrapportert til Norsk pasientregister i 2012. Den prosentvise fordelingen av

ulykker i Norsk pasientregister etter helseforetak, er ikke i samsvar med prosentvis fordeling av produksjonstilskudd mellom de samme regionene. Dette tyder på at noen helseforetak er flinkere til å registrere enn andre. Det sier ikke noe om hvor i landet flest landbruksulykker skjer.

Vi har sett nærmere på skadene innrapportert til Norsk pasientregister i 2012 og data fra pilot-registreringer på akuttmottakene ved Harstad sykehus og Regionsykehuset i Trondheim i 2001–2002 (N=104). Dette datamaterialet gir informasjon om eksempelvis hvor alvorlig skaden var, hva den skyldtes, og om det resulterte i innleggelse på sykehus og sykemelding. Vi viser ulykkene og hvordan de fordeler seg etter skademekanisme for de to datasettene i figur 2 og 3.

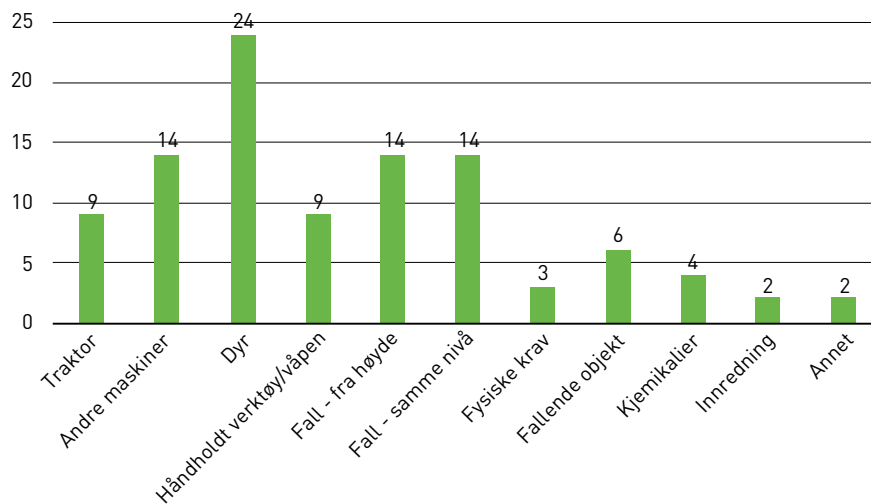
⁵ Informasjon (inklusive for 2014 særskilt) mottatt fra Arbeidstilsynet ved Bodil Aamnes Mostue, epost 10. november 2015.

⁶ Informasjon mottatt fra Norges Bondelag ved Inger Johanne Sikkeland, telefonsamtale 13. november 2015.

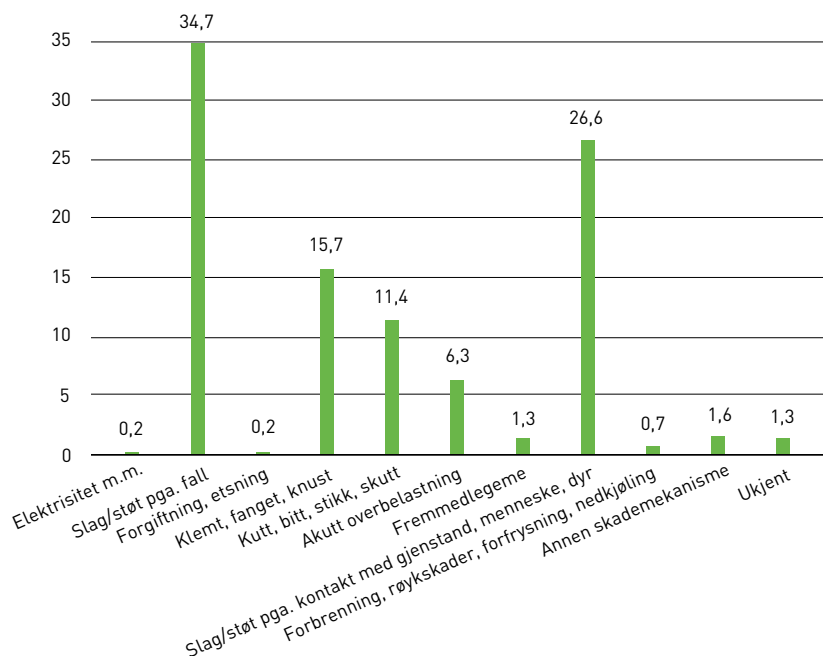
⁷ For utdyping, se <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=78506>

⁸ H. M. Gravseth, E. Wergeland og J. Lund 2003: Underrapportering av arbeidsskader til Arbeidstilsynet. Tidsskrift for Norsk Lægeforening 123:2057-2059.

Figur 2: Skademekanisme, pilotregistreringer 2001-2002. %. N(104)

Figur 3: Skademekanisme, Norsk pasientregister 2012. %. N(555)

Registrenes definisjoner og kategorier er viktige for å få innsikt i landbruks-skader. Kategoriene i figur 2 er basert på fritekst i registrerings skjemaene, mens kategoriene i figur 3 er forutbestemt og bare noe det krysses av for. Det betyr at de to datasettene ikke er lett å sammenligne. Blant annet kan det i figur 3 være vanskelig å identifisere ulykker som involverer traktor. Og mens ulykker med dyr utgjorde 24% i datasettet fra 2001-2002, inngår dyr kun som ett aspekt i en sammensatt kategori i datasettet fra 2012. Det er et åpent spørsmål hvor godt kategoriene i figur 3 fanger opp og differensierer mellom de forskjellige skademekanismene i landbruket.

Til tross for at vi har gitt noe informasjon fra skaderegistreringer, er det generelt slik at registrene per i dag ikke gir noe godt og landsdekkende bilde av ulykkesomfanget i landbruket. Ut fra skaderegistrene vet vi lite om antall skader, hvordan de oppstår, alvorlighetsgrad og hvilke konsekvenser de har. Dette handler om måten det registreres på, men også hvordan den enkelte bonde forstår og håndterer skaden.

Landbruket selv har tatt initiativ til å starte registrering gjennom Kvalitetssystemet i landbruket (KSL). Der kan bøndene rapportere skader i forbindelse

med at de gjennomfører KSLs internrevisjon. Fra 5. august 2014 til 4. november 2015 er det rapportert 597 ulykker i registeret hos KSL. Av disse ulykkene rammet 61% bonden (eier), 15% familiemedlem og 12% ansatte.⁹ Dersom det viser seg at dette er en enkel måte å registrere skader/ulykker på, og at bøndene tar den i bruk, kan det være et godt bidrag til mer kunnskap om skader i landbruket.

Jo flinkere bøndene blir til å få registrert egne og andres skader, desto mindre blir underrapporteringen. Det igjen innebærer at antallet ulykker statistisk sett kan framstå som økt.

⁹ Informasjon mottatt fra KSL Matmerk ved Tom Roterud, epost 9. november 2015.

ULYKKER KAN SKJE HVEM SOM HELST, HVOR SOM HELST OG NÅR SOM HELST

Vår egen spørreundersøkelse, *Landbruk og arbeidshelse 2012*, kan bøte på mangler ved offentlig skaderegistrering. Svarene fra 2 967 bønder viser at ulykker er svært vanlig.

Vår spørreundersøkelse viser følgende om antall ulykker i næringen: 7% av norske bønder utsettes for en ulykke med personskade årlig. Ved siste søknadsrunde til Produsentregisteret (1. juli 2015) var det 41 177 personer som søkte produksjonstilskudd. Omregnet til antall bønder vil det si at i 2015 hadde nær 2 900 bønder en ulykke med personskade dette året. Det tilsvarer nær åtte bønder hver dag. Andelen som oppga at de hadde vært utsatt for en ulykke uten personskade de siste 12 månedene, var 10%. Det tilsvarer drøyt 4 100 bønder i 2015. 17% oppga at de hadde hatt en nesten-ulykke i samme periode, og omregnet til antall bønder i 2015 tilsvarte det 7 000 personer. En «nesten-ulykke» er en situasjon som veldig fort kunne ha blitt en ulykke – stigen vipper bakover, men man greier på mirakuløst

vis å få den inntil veggen igjen, eller traktoren sklir og blir stående på skrå, men velter heldigvis ikke. I tillegg oppga nær 5% av bøndene at andre enn dem selv hadde vært utsatt for ulykke på gården siste femårsperiode. Halvparten av disse ulykkene hadde rammet gårdens kårfolk eller bondens partner. Hver femte ulykke som rammet andre enn bonden selv, rammet et barn.

I *Landbruk og arbeidshelse 2012* har vi forsøkt å kartlegge faktorer som kan tenkes å ha hatt betydning for de ulykkene og nesten-ulykkene som bøndene rapporterte om der. Svarene viser at det knapt finnes noen risikofrisone på en gård. Ulykker kan skje nesten uansett hvor man er og hvilke arbeidsoppgaver man utfører.

MINIMUMSTALL

Alle tallene over er minimumstall. Når man skal rapportere om ulykker i et spørreskjema, er det fort gjort å glemme hendelser. At det er slik, underbygges også av data fra de kvalitative

intervjuene. Der opplevde vi ofte at bonden kunne inntede samtalen med å si at han eller hun ikke hadde vært utsatt for noen ulykke. Underveis i intervjuet kom bonden likevel på ulykker som hadde inntruffet. Det kunne være hendelser som lå relativt kort tilbake i tid, men også hendelser som må sies å være ganske alvorlige.

En intervjusekvens fra Egil og Eva viser hvordan man kan komme på en alvorlig hendelse i løpet av intervjuet:

Forsker: Har dere opplevd ulykker eller uhell – eller nesten-ulykker på gården?

Eva: Nei –

Egil: Jo.

Eva: Har vi det?

Egil: Ja.

Eva: Hva da?

Egil: Det har vi gjort, ja.

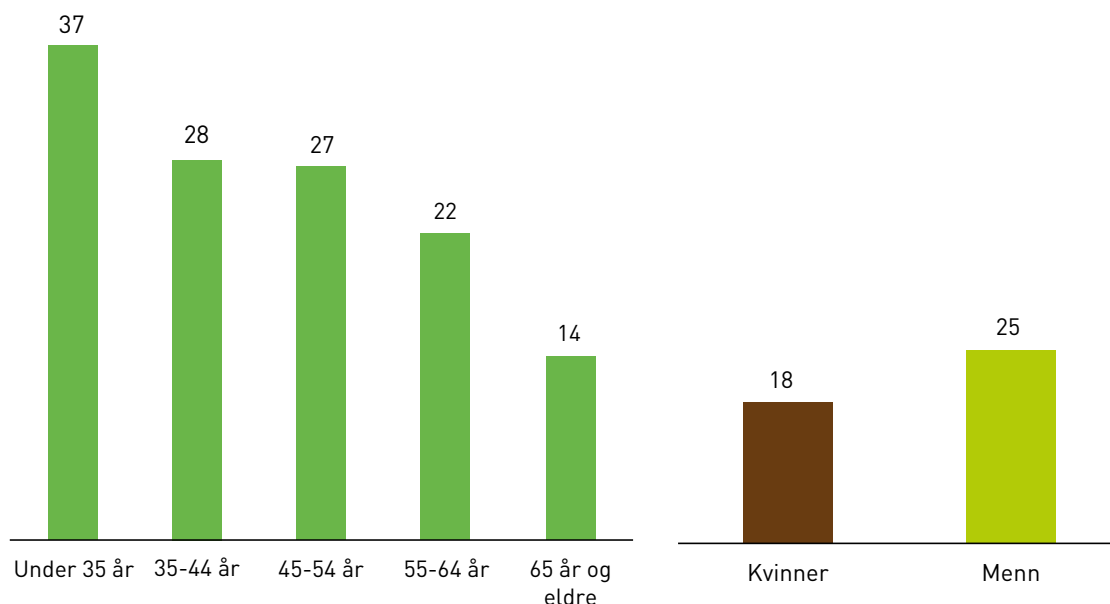
Eva: Det kommer jeg ikke på.

Forsker: Vet hun ikke om det, hun da?

Egil: Jo, hun vet godt om det, for sønnen vår, han sprang jo seg på et rundballspyd –

BØNDERS RISIKO FOR Å BLI UTSATT FOR ULYKKE (MED OG UTEN PERSONSKADE) OG NESTEN-ULYKKE REDUSERES MED ALDER, OG ER LAVERE FOR KVINNER ENN FOR MENN

For alder holder forskjellene seg om vi kontrollerer for arbeidet timer på gården, mens de ikke gjør det for kjønn.

- Eva:** Ja, ja, ja –
Egil: Det var en traktor som sto parkert her for mange år siden, med rundballspyd som ikke var sluppet ned på jorda –
Eva: Det var da han var fire år.
Egil: Han var fire år, ja. Og han sprang seg faktisk rett på rundballspydet, og så traff han med tinden inn i munnregionen så –
Eva: Det ble tannregulering.
Egil: Det ble tannregulering av det.

VISSE MØNSTRE TROSS ALT

Selv om spørreundersøkelsen vår viser at ulykker kan skje hvem som helst, hvor som helst og når som helst, er det likevel noen steder, situasjoner og tidspunkt som skiller seg ut med høyere ulykkesforekomst enn andre.

Det stedet hvor det skjer aller flest ulykker og nesten-ulykker, er i fjøs/

driftsbygninger. Dette kan til en viss grad forklares med at store deler av arbeidsdagen tilbringes her, men like fullt utgjør dette et stort antall skader. Gårdsplassen er også et sted der det skjer mange ulykker. Der er det vanligvis ferdsel av både folk og ulike maskiner, og en utfordring er å skille «drifts-trafikken» i størst mulig grad fra de områdene som brukes mest av folk. Både siloer og låvebruer er steder der det er oppgitt få uhell. Dette er steder som tradisjonelt har vært knyttet til ulykkesrisiko, og som man derfor har rettet oppmerksomhet mot i forebyggingsammenheng. I tillegg brukes vel siloer og låvebruer mindre enn før.

Om lag en firedel av nesten-ulykkene og 28% av ulykkene (med og uten personskade) som rammet bonden selv, skjedde i forbindelse med arbeid med dyr. Av ulykker som rammet familie og

venner, skjedde nær 40% i forbindelse med slikt arbeid. Den situasjonen som for bonden var nest hyppigst¹⁰ koplet til ulykker, var vedlikehold/repasasjon av maskiner. Det er mulig å tenke seg at reparasjoner ofte gjøres under tidspress. Det oppstår kanskje plutselig et problem når man er i ferd med å gjøre en jobb, og tidspresset medfører mindre kontroll over situasjonen.

Ulykker skjer noe oftere i onnene, og da spesielt i høstona, selv om hovedbildet er at ulykker i landbruket skjer hele året. Ulykker skjer også på alle ukedagene, og helgedager er ikke noe unntak. Det er en tendens til at flere ulykker skjer fra midt på dagen til utover ettermiddagen, men igjen er det store bildet at ulykker skjer «hele tiden». Basert på *Landbruk og arbeidshelse 2012* finner vi heller ikke noe som tyder på at det er sammenheng mellom tiden fra siste pause til ulykken inntraff.

¹⁰ Svaralternativet «annet arbeid» var det som fikk høyest prosent, men denne restkategorien rommer ingen spesiell arbeidsoppgave. Derfor inngår ikke svaralternativet i rangeringen vår, og for bonden var «flytting av dyr» hyppigst relatert til ulykker.

ARBEIDSTIMER OG SKADERISIKO

Ulykker med personskade øker med antall arbeidstimer, men melkebønders høye skaderisiko blir mindre når det tas høyde for antall timer arbeidet.

LENGRE ARBEIDSTID PÅ EGEN GÅRD – FLERE SKADER

Bønder arbeider mye. Antall arbeidstimer styres ikke av Arbeidsmiljølovens bestemmelser ettersom de er selvstendig næringsdrivende. Spørreundersøkelsen vår *Landbruk og arbeidshelse 2012* viser at 44% av bøndene arbeider mer enn 1 700 timer på gårdsbruket. 1 700 tilsvarer antallet timer i et norsk industriårsverk. 16% av bøndene jobber mer enn 2 550 timer, altså mer enn halvannet årsverk. Heltidsbonden er, slik vi forstår begrepet, en som ikke har annet inntektsgivende arbeid utenom gårdsdrifta. Antall arbeidstimer på eget bruk er altså ikke det som definerer om bonden er heltidsbonde eller ikke. 30% av bøndene i *Landbruk og arbeidshelse 2012* er heltidsbønder. Flertallet av heltidsbøndene oppgir at de i sommerhalvåret arbeider 10-15 timers arbeidsdag. Melkeproduksjon er klart mest arbeidskrevende, og 90% arbeider 1 700 årlige timer eller mer. 45% oppgir at de årlig arbeider mer enn 2 550 timer på bruket. Av disse har 19% inntektsgivende arbeid utenfor gården i tillegg (>200 årlige timer).

Landbruk og arbeidshelse 2012 viser at skadeforekomsten øker i takt med antall arbeidstimer. Andelen bønder som oppgir at de har hatt en ulykke med

skade siste 12 måneder er 7%, men for bønder som årlig jobber mer enn 2 000 timer på eget gårdsbruk, overstiger andelen 10%.

ULIKE PRODUKSJONER – ULIKE SKADERATER

Det er mange måter å måle risikoen for ulykker på. En av dem er å se på hvor stor prosentandel skader det er hos bøndene innen en gitt produksjon. I *Landbruk og arbeidshelse 2012* finner vi at en større andel av melkebøndene enn av andre bønder oppgir å være skadet i en ulykke de siste 12 månedene. I samme tidsperiode hadde korn-, sau- og geitebønder lavest andel ulykker med personskade.

Det er imidlertid vanlig å ha flere produksjoner. Så langt det lar seg gjøre har vi derfor isolert produksjonene fra hverandre, for så å studere forekomst av skader for hver produksjon relativt til arbeidstid. Dette kalles «skaderater». Med bruk av skaderater kan risikoen for produksjoner med lav årlig arbeidsinnsats sammenlignes med risikoen for produksjoner som har høy årlig arbeidsinnsats.

Når vi tar hensyn til arbeidstiden, har bønder som driver med kombinasjonen korn og grovfôr flest skader per arbeids-

time. Når vi undersøker bønder som driver *enten* med grovfôr *eller* med korn, blir resultatet helt annerledes. Grovfôrprodusenter som isolert gruppe har flere skader per arbeidstime enn kornprodusenter som isolert gruppe. Kornprodusentene har altså få skader per arbeidstime, i likhet med bønder som driver med sau/geit og frukt/grønt. Melkebønder har høyest andel bønder som er skadet, men siden melkebønder arbeider vesentlig mer enn storfebønder uten melkekyr, har storfebøndene høyere skaderate. Risikoen per arbeidstime er altså høyere for storfebønder.

**16% av bøndene jobber mer enn 2 550 timer,
altså mer enn halvannet årsverk**

Ettersom nesten alle husdyrbønder også produserer grovfôr, og grovfôrprodusenter som isolert gruppe har høye skaderater, står vi igjen med noen ubesvarte spørsmål: Er det melkekyr og annet storfe som bidrar til skaderisiko, eller er det bruk og vedlikehold av landbruksmaskiner? Eventuelt: Hvor mye bidrar hver av aktivitetene? Og videre: Hva har summen av arbeidsoppgaver, tidspunktet arbeidet blir gjort og hvem som er involvert, å si for bondens skaderisiko?

DELTIDS- BONDEN

Deltidsbønder med mye arbeid utenom gården arbeider mye også på gården, og de har høy skaderate.

DELTIDSBØNDERS MANGFOLD

Deltidsbønder er i vår forståelse de som har lønnet arbeid utenom gårdsdrifta. Det har 70% av bøndene i spørreundersøkelsen *Landbruk og arbeidshelse 2012*. Deltidsbøndene er en mangfoldig gruppe. Det kan eksempelvis være den profesjonelle kornbonden. I noen hektiske uker om våren skal det pløyes, harves og sås. Etter som kornet vokser til, må det sprøytes eller ugress fjernes på annen

Dyrene stelles før og etter arbeidstid og onnene gjøres i ferier

måte. Det må gjøres klart for noen enda mer hektiske høstuger, når avlingen skal i hus om været er laglig. Det kan være melkebonden som har solgt melkevoten og begynt med ammekyr for å føre opp på gresset og utnytte et eldre, men brukbart fjøs. Dyrene stelles før og etter arbeidstid og onnene gjøres i ferier, gjerne sammen med andre familiemedlemmer som også er i lønnet arbeid. Ekstra travelt er det når dyrene skal klargjøres og flyttes til slaktebil. Deltidsbonden kan også være hun eller han som holder fast i den aller siste trevlen av kontakt med landbruket. Husdyrene er for lengst solgt og mesteparten av jorda er leid bort, men fortsatt ligger eiendommen der med inn- og

utmark og noe skog. På helg og kveld driftes potetåker og vedskog, det jaktes og fiskes, og det kjøres kan hende med dårlig vedlikeholdte traktorer på middel- mådige og smale skogs- og seterveier.

FULLTIDS-UTEARBEIDENDE BØNDER OG DERES SKADERATER

Deltidsbønder som arbeider mer enn ett årsverk utenom gården (> 1 700 timer per år), kan kalles fulltids-utearbeidende bønder, men de arbeider ikke nødvendigvis lite på gården. 54% jobber 200-850 timer årlig på egen gård, og 34% jobber der mer enn 850 timer årlig. Vår spørreundersøkelse sier ikke noe om hva slags type arbeid disse bøndene har utenfor gården. Det kan være noe helt annet enn gårdsdrift, men det kan også være landbruksrelatert som for eksempel utleie/ drift av landbruksmaskiner, brøyting og skogsarbeid.

Beregningene våre viser at fulltids-utearbeidende bønder har høyere andel skader per arbeidstime på gården (skaderate) enn alle grupper som jobber mindre enn ett årsverk utenom gården. Videre ser det ut til at fulltids-utearbeidende bønder har nesten dobbel så stor skaderate som heltidsbøndene.

Hvorfor har denne gruppa av deltidsbønder så høy skaderate? Det må slås fast i videre analyser, men noen

muligheter kan skisseres. Det kan, for det første, være knyttet til den høye arbeidsbelastningen i seg selv. En annen mulig forklaring er at disse bøndene nødvendigvis må gjøre gårdsarbeidet utenom det faste arbeidet. I det fleste tilfeller vil dette innebære kvelds- og helgearbeid som kommer på toppen av normal arbeidsbelastning. For det tredje kan skaderaten være relatert til gårdens produksjon. Imidlertid er fulltids-utearbeidende bønder overrepresentert som kornprodusenter, og vi vet de har lav skaderisiko per arbeidstime. I tillegg er det motstridende resultat for de fleste øvrige produksjonene. Begge deler peker i retning av andre forklaringer enn produksjonstype. En fjerde forklaring kan være kjønn i kombinasjon med alder og utdanning. En stor andel i denne gruppa er unge bønder (< 45 år), menn, som har høy utdanning, og dette kan bidra til å trekke skaderatene opp fordi disse gruppene har flest skader. En femte mulig forklaring kan være knyttet til næringsinntekt. Fulltids-utearbeidende bønder har lavere netto næringsinntekt enn øvrige bønder, og det kan igjen antas å innebære lavere investeringsnivå enn hos andre bønder. Det er imidlertid ikke nevneverdige forskjeller i alder på driftsbygning når vi sammenligner fulltids-utearbeidende bønder med øvrige bønder, men traktorene deres er eldre enn gjennomsnittet.

BONDENS TRIVSEL OG MENTALE VELVÆRE

Bønder trives, men trivselen utfordres, og disse utfordringene er knyttet til ulykkesrisiko.

Norske bønder ser ut til å trives godt som gårdbrukere. I *Landbruk og arbeidshelse 2012* svarer nesten 80% at gården er en meget god eller stort sett en god arbeidsplass. Det er bare 2% som synes at gården er en dårlig eller en meget dårlig arbeidsplass. På spørsmål om man noen ganger kunne ha tenkt seg å slutte som gårdbruker, er det kun 10% som svarer ja, mens henholdsvis 44% og 46% svarer at man aldri og av og til har tenkt tanken. Likevel er det flere forhold ved norsk landbruk som kan utfordre bøndernes trivsel og mentale velvære.

Å JOBBE ALENE SOM GÅRDBRUKER

Et aspekt ved norsk landbruk er og har vært at mange gårdsbruk legges ned, og for bønder kan avstanden til nærmeste kollega øke. Å oppleve at naboer legger ned gårdsdriften og man blir stående igjen alene som bonde i ei bygd, kan oppleves som vanskelig.

Åsmund forteller om da nabobonden sluttet:

Naboen drev jo med melk. Og det er mange, mange år siden han solgte kvoten, 15 år kanskje. Men da skjedde det et eller annet. Det lyste jo i fjøset, ikke sant, og plutselig så gjorde det ikke det lenger. Dæven, *det* reagerte jeg på, gitt! Der fikk jeg en reaksjon som jeg ikke var forberedt på og ikke hadde tenkt over i det hele tatt. For ... da var du liksom

alene, altså, på et vis. Det var et eller annet som skjedde i forhold til akkurat det der – mørkt i fjøset. I helgene, spesielt da. Fellesskapet var borte eller et eller annet – Sjøl om vi egentlig ikke hadde noe fellesskap i forhold til fjøs i det hele tatt, egentlig....Bare lyset.

Samtidig viser vår undersøkelse også at mange norske bønder arbeider alene på selve gårdsbruket. 67% oppgir at de i hovedsak jobber alene, mens 17% i hovedsak jobber sammen med andre. 16% jobber omtrent like mye alene og sammen med andre.

BEKYMRINGER OG HØYT ARBEIDSPRESS

Bøndernes trivsel og mentale velvære kan videre utfordres av økonomiske bekymringer, mengde arbeidsoppgaver og vansker med å ivareta både familien og gården. Mange bønder kjenner på det. I tabell 2 går det fram hva bønderne svarte da de ble spurt om de hadde hatt ulike bekymringer siste halve året.

RISIKOEN FOR EN DÅRLIGERE MENTAL HELSE

I spørreundersøkelsen stilte vi fem spørsmål som handler om *i hvilken grad* bønder har opplevd symptomer på angst og depresjon. Svarene er slått sammen til en sumskåre og igjen delt på antallet spørsmål. Det gir en gjennomsnittsskåre

på en variabel som i undersøkelsen er omtalt som mental helse. Gjennom kvantitative analyser av data fra spørreundersøkelsen finner vi at det å ofte være bekymret for økonomien på bruket, ofte være bekymret for at man ikke får gjort alt man bør gjøre på gårdsbruket, og ofte være bekymret for at man ikke klarer å balansere godt nok mellom familie og pliktene på gården (altså spørsmålene i tabell 2), øker risikoen for dårligere mental helse blant norske bønder. Vi finner også at jo flere arbeidstimer som er utført på gården per år, desto større er risikoen for mentale plager.

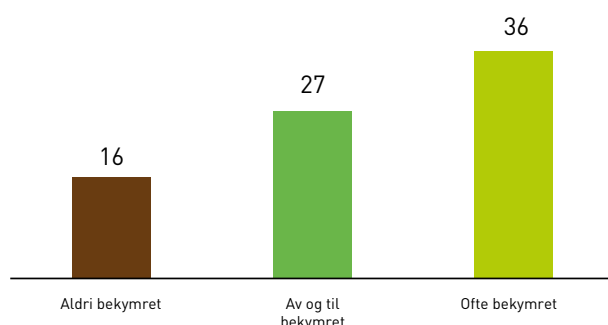
BEKYMRINGER, STRESS OG MENTALE PLAGER – PÅVIRKER DET RISIKOEN FOR ULYKKER?

Bøndernes bekymringer for økonomien på bruket har økt siden 1982, og det er flere som oppgir at de må arbeide selv om de er syke i dag enn det var i 1982-undersøkelsen. Vi finner at både bekymringer for økonomien på bruket, selvopplevd stress og mentale plager øker sannsynligheten for at en bonde utsettes for en nesten-ulykke eller en ulykke. Dette gjelder også om vi kontrollerer disse variablene opp mot hverandre og holder arbeidstid, kjønn, alder og utdanning konstant. Samtidig er det lite som tyder på at bønder i større grad har mer alvorlige mentale plager enn andre yrkesgrupper.

Vært bekymret for....	Aldri	Av og til	Ofte
...økonomien på bruket	40	47	14
...at du ikke får gjort alt som du bør gjøre på gården	13	62	25
...at du ikke klarer å balansere godt nok mellom familieliv og pliktene på gården	28	49	23

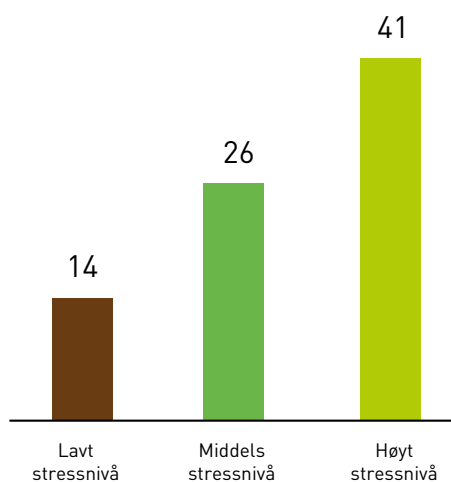
Tabell 2: Bestemte bekymringer blant bønder siste seks måneder. %

JO OFTERE ØKONOMISKE BEKYMRINGER, JO HØYERE ANDEL MED NESTEN-ULYKKER OG ULYKKER

Vi finner imidlertid ingen sammenheng mellom inntekt og nesten-ulykker og ulykker.

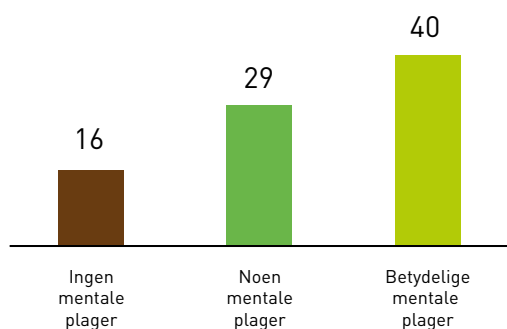
JO MER SELVOPPLEVD STRESS, JO HØYERE ANDEL MED NESTEN-ULYKKER OG ULYKKER

SELVOPPLEVD STRESS:

- Hvor ofte må du jobbe videre, selv om du er svært sliten?
- Hvor ofte har du så mye arbeid å gjøre at arbeidssituasjonen din blir oppjaget og masete?

JO MER MENTALE PLAGER, JO HØYERE ANDEL MED NESTEN-ULYKKER OG ULYKKER

Vi finner imidlertid ingen sammenheng mellom fysisk helse og nesten-ulykker og ulykker.

Å HÅNDTERE DET SOM IKKE KAN FORUTSIES

Bønder lever med konstant uforutsigbarhet. Det er et vesentlig aspekt ved deres levde liv.

Bønder må håndtere det uventede. De må finne løsninger på ting det ikke er mulig å forberede noen løsning på før situasjonen oppstår. Bønders arbeidsdag er slik at det ikke er godt å vite hva som skjer. Det gir seg utslag i utallige beretninger om ulykker og nestenulykker i dybdeintervjuene med bønder. Som Ingeborg uttrykker det: «Det kan lett skje ulykker på en gård» og «plutselig er du midt oppi det», og det til tross for det systematiske arbeidet bonden eventuelt har lagt ned for å unngå det.

BARN MÅ LÆRE

Bøndene forholder seg til uforutsigbarheten når de lever sine liv. Det kommer fram når de eksempelvis snakker om at barn må lære. Som barn lærte de selv. Ola har sitt virke i brattlendt landskap. Hans budskap er at «du har vokst opp med farer hele tiden», og derfor er han «så vant med farene omkring» seg. Også

Bøndene forholder seg til uforutsigbarheten når de lever sine liv

egne barn må lære. De må lære å bo på gård, de må lære hva som kan være farlig og hva de må ta hensyn til. «Det var mye masing», vedgår Una, for ungene måtte lære å se og forstå hva som er farlig – ha respekt for det. Det er likevel et dilemma. På den ene siden ønsker man at barna skal ta del i drifta, både for at ungene skal «få interessen for det vi holder på med, samt litt avlastning» (Ingeborg). Og barn er jo utforskende og aktive, påpeker Lorentz. På den andre siden er gårdsrommet og arbeid på gården potensielt

farlig. Det blir «den harde måten å lære på», sier Anders, barna må lære av erfaring hvor fort de kan kjøre i svingene med avlesservogn full av gress uten at vogna velter og ender opp skviset mot et tre. Det gjør at barna kan hende må erfare at vogna velter.

FORHOLDSREGLER

Det er mulig å ta forholdsregler mot det som kan skje, og bøndene gjør det. Selv om man ikke kan ha tilsvarende dyptgående opplæring for besøksbarn som for egne barn, kan andre tiltak iverksettes. Ved barneburdager har Åge og Åse for sin del vakt ved kummen som ekstra foranstaltning mot fremmedbarnas uforutsigbarhet. For selv om det er gjerde og grind, har ikke kummen tak.

Man kan ha handlingsregler som man lever etter. En slik selvbestaltet forsikringsordning lyder: Alltid være to ved flytting av okser! En annen er: Luft godt ved møkkrøring! Har man utenlandsk arbeidskraft og disse oppleves å ha en annen sikkerhets- og risiko-forståelse enn man selv har, kan bonden sørge for å avgrense hva utlendingene får lov til å gjøre og ha ansvar for.

Kjennskap til dyrenes vesen og forståelse av det enkelte dyr framstår også som en forholdsregel mot alt som ikke kan forutsies. Bøndene legger vekt på at man må forstå dyrene og at man må holde på med dem, for da vil det være mindre sannsynlig at noe skjer. Eller som Simon uttrykker det: «Hvis du vet premissene for hvorfor ei ku går sånn

og hvorfor ei ku ikke går sånn... Eller et stort dyr, så skjer det ikke noe». Det er likevel ikke det samme som at ikke noe skjer. Arne har liten besetning og kjenner dyrene svært godt. Ifølge andre har han et helt spesielt lag med og forståelse av dyr. Den dag i dag vet han imidlertid ikke hvordan det hadde seg at den kua «hoppa inn døra» og deretter hoppet rett inn på fjøsgulvet og trødde på foten hans. Resultatet var ødelagt lyskemuskulatur og sykemelding en måneds tid.

TILTAK HAR FORUTSETNINGER

Bøndene iverksetter også mer fysiske tiltak: Setter opp gjerde her og legger tak på kummen der. Det kan forstås som forsøk på å redusere all uforutsigbarheten som finnes i bønders levde liv. Slik forstått blir det noe langt mer fundamentalt enn bare et HMS-tiltak.

Tiltakene som bønder gjør, har sine forutsetninger. Tiltakene må fungere i bøndenes praktiske arbeidsliv og hverdagsituasjoner. Dag snakker om «lettvinde løsninger som er funksjonelle», og Hans om «å få det til enklest funksjonelt som mulig». Videre må tiltakene stå i rimelig forhold til sannsynligheten for at det vil skje noe på stedet eller i den spesielle aktiviteten. Når låvebrua ikke er i aktiv drift, iverksetter ikke Hans tiltak der. Det gjør heller ikke Ragnhild med trappa uten rekkverk. Det er nemlig «ei trapp som ikke blir brukt i det daglige, og vi har gått dere i alle år, det er ingen som har falt ennå». Tiltakene må også være mulig innenfor egen økonomisk virkelighet, og de må kunne prioriteres innenfor det man for øvrig må gjøre i løpet av en dag.

HISTORIER FRA VIRKELIGHETEN

LORENTZ HOLDT PÅ Å KJØRE I HJEL DATTEREN

Når forskeren spør om de har opplevd ulykker eller nesten-ulykker på gården, kommer svaret umiddelbart: Lorentz holdt på å kjøre over en av jentene deres i 1990 da hun var to år. Det var ikke spesielt stresset arbeidssituasjon, etter hva han kan huske. Lone for sin del lurer fremdeles på, etter så mange år, hvordan det hadde seg at han var ute med traktoren og hadde alle tre ungene rundt seg, mens hun var inne.

Lorentz: *Jeg kjørte med traktoren, og hun satt nok litt nær traktoren... utenfor traktoren, og det viste seg at jeg dunket til henne med framhjulet da jeg skulle svinge, for jeg så henne ikke.*

Lone: *Jeg så henne i vinduet, og jeg klarte ikke å få kontakt med ham. Jeg stod inne og så hele greia. Hjulet dreide slik, og så stod hun her. Hun ble bare slengt litt.... Han kjørte veldig sakte også. [Hun hadde prøvd å slå hull i vinduet, men greide det ikke. Hun hadde løp ut, men da hadde han allerede dreid hjulet.] [...]*

Lorentz: *Nei, altså det skjedde ingenting, men det var litt vondt å tenke på. Det skulle kanskje ikke mer til enn at jeg hadde dreid hjulet andre veien, så hadde jeg kjørt på henne. Så nær var det kanskje... [...]*

Nå endte det heldigvis veldig godt, men hvis vi tenker på nesten-ulykker, så er det alltid den som dukker opp. For vi tenker sånn: Hadde jeg dratt rattet andre veien, så hadde det kanskje gått galt, altså. [...]

Ja, vi holdt på med noe...jeg tror traktoren stod der, og så skulle vi fylle på grunnmuren til det nye huset. Så vi jobbet litt for hånd, og så jobbet vi litt med traktor. Jeg visste jo at de var der, men det sier jo litt om hvor fort ting kan skje.

DAG OG TRAKTOREN GIKK GJENNOM ISEN

Forsker: Men da du gikk igjennom den isen, hva var det som skjedde da?

Dag: Da var det for tynn is, faktisk.

Forsker: Som du ikke visste om?

Dag: Ja. Den var ujevn – var for tidlig på året.

[...]

Forsker: Med traktor?

Dag: Ja.

Forsker: Og hva skulle du gjøre på den andre siden?

Dag: Nei, jeg skulle hente noe tømmer, tenkte jeg (han ler).

Forsker: Ja, du skulle hente tømmer over isen?

Dag: Ja. Så jeg kjørte vel 1,1 km på isen, og plutselig så var det et hull – eller tynnere is. Så den var rett og slett for ujevn, for tidlig på året, sier de.

Forsker: Men hvor dypt var det der?

Dag: Den – det er jo 90 meter dypt uti vannet.

Forsker: Åh ja, såpass!

Dag: Men den lå på 28, traktoren. Vi fikk opp den, da.

Forsker: Men hva gjorde du for noen ting da du kjente at den begynte å sige?

Dag: Seig?

Forsker: Åh, den gikk rett ned?

Dag: Den seig ikke, nei.

Forsker: Den gikk rett ned?

Dag: Den gikk rett ned, ja. Bakover og rett ned. Jeg vet ikke hva som skjedde, men plutselig så var – jeg var nå ute plutselig.

[...]

Vi var sikker på – for jeg hadde med meg en kjentmann oppå der – som hadde vært over før. Han var sikker på at det der skulle gå bra. Men så plutselig så har du sånne tilfeller som det der. Så ...

Forsker: Men kastet du deg ut eller ble du kastet ut av traktoren?

Dag: Jeg måtte gjøre det selv, ja.

Forsker: Ja, du måtte gjøre noe fysisk for å kaste deg ut?

Dag: Ja, men hva jeg gjorde, det skal jeg ikke fortelle deg, for det vet jeg ikke.

Anders ødela tommelen på kraftfôrtanken

Anders holdt på med snømåking med traktoren for et par år siden. Det resulterte i avslitt sene i tommelen og mer enn to måneders sykemelding. Han forteller og Alma supplerer.

Anders: [Om snømåkingen] og da kom jeg borti en kraftfôrtank som jeg ødela noe i, ...og så skulle jeg av og måke vekk noe snø eller et eller annet med hendene, og så dunket jeg borti en skarp kant, og måtte sy denne her....

Forsker: Tommelen...

Anders: Ja, eller jeg traff noe skarpt som gikk rett inn til beinet her.

[...]

Forsker: Men slo du hånda bare inn i den der?

Anders: Jeg stod med en spade og skulle ta vekk noe is og noen greier. Og så glapp spaden rett fram, og så traff jeg en veldig skarp, avrevet kant.

Forsker: På?

Anders: På kraftfôrtanken, som jeg hadde kjørt i da jeg holdt på å måke snø. Og da var jeg så stresset, at jeg mistet både hodet og alt (han ler).

Forsker: Før eller etter – du mistet hodet? Var du....

Anders: Nei, før. Da jeg kjørte i den kraftfôrtanken med traktoren.

Alma: Irritert på seg selv.

Anders: Ja, det var den kraftfôrtanken for grisene. Den kjørte jeg i da jeg holdt på å måke her. Så jeg skubbet den litt til sides slik at det ene beinet på kraftfôrtanken ble revet løst, og revet i stykker. Så det var det kraftfôrtankbeinet som jeg kjørte hånda inn i.

Forsker: Men stresset var før, da du rygget inn i den?

Anders: Ja, da kom stresset.

Per berget seg ved å henge over silokanten

Per: [En person] skulle prøve silotalja ute i siloen, vekt på belastninga. Så satte jeg traktoren utpå der og så lastearmene, og så skulle han henge dem opp der. [...] På den traktoren var det slik at du kunne dra lastearmene litt ut for da ble de litt lenger. Og jeg sto der slik, og så dro dem ut. Og det skulle jo stoppe for det var stopperer der. Men de stopperne, de hadde jeg heist opp, så da gikk lastearmene over meg, og jeg fikk den over hodet og jeg henger over silokanten – (han ler). Og bare kasta hele traktorarmene nedi der og henger på kanten, på siden. [...] Så jeg hang på den kanten, og han som var med og skulle måle det, han var sikker på at jeg reiste nedi siloen (han ler). Men jeg har tenkt på det etterpå, at mens jeg sto der og kjente det slapp, så visste jeg hva jeg skulle gjøre. For jeg visste det at hvis jeg slapp, så fikk jeg den over meg og ble i klem. Så jeg måtte bare kaste den over meg, og så få sendt den nedi siloen. Og for å kunne greie det så måtte jeg henge meg over kanten der.

[Om 5 meters dyp og tom silo.]

Ja, ja, den var tom. Men hva skal en kalle det? ..... Det var jo i utgangspunktet ikke farlig å gjøre det, men faren var det at jeg gjorde det akkurat over silokanten. [...] Antageligvis så løfta jeg slik at de stopperne ikke funker. Det vet jeg ikke, jeg har ikke funnet ut hva som var årsaken til det, men ... det virka jo, akkurat da så svikta det.

[...]

Det viser vel egentlig hvordan ting som du gjør, som du føler deg trygg på ikke er farlig, så kan det være farlig likevel.

HÅNDTERE Å DYR

Dyrehold er sentralt for mange bønder, og med dyrehold følger uforutsigbarhet. Ikke uventet er dyr involvert i en stor del av ulykkesbildet på en gård.

Norsk landbruksstatistikk viser at 35% av bøndene driver med storfe, 22% med melkekyr, 11% med ammekyr, 31% med sau, og 4% med slaktegris (Storstad mfl. 2013). Tallene overlapper hverandre, og andre produksjoner kan komme i tillegg. I *Landbruk og arbeidshelse 2012* finner vi tilsvarende fordelinger, men vi har også kunnet isolere produksjonene. I våre tall har derfor 35% av bøndene melkekyr eller annet storfe som hovedproduksjon. 17% av bøndene driver hovedsakelig med sau og/eller geit. De som hovedsakelig driver med gris, fjørfe, pelsdyr og hest, er bare representert med små andeler (mindre enn 5%).

ALT HVA ET DYR KAN FINNE PÅ

I intervju med bønder blir dyr ofte beskrevet med «personlige» egenskaper: Noen dyr er sinte, andre er sjefete, noen er lunefulle, andre har litt tungt for det som er nytt. Stein kategoriserer kyrne i løsdrifta noe annerledes: De som holder seg lengst mulig borte fra ham fordi de ikke vil ha noe med ham å gjøre, de som kommer for å få dagens dose av kos, og de som kan være skumle – slik som hun som kommer snikende inn på ham under brunsten. Jons vurdering er at man ikke bør være

i veien når det kommer «et ridende tog av brunstige kyr». Ivar mener det er lurt å holde seg unna når kyrne slippes ut om våren ettersom «de springer til de tørner i veggen, mange, og så er det opp og ut». Kviga til Sigurd hadde ikke vært ute før, og sto først og kikket borti døra. Deretter «hoppa kviga uti vannet» ved gården og la på svøm utover. Sigurd forventet at hun kom tilbake fordi vannet var kaldt og svært stort, men kviga snudde ikke. Sigurd og sønnen måtte ut i robåt, fikle grime på kviga der ute, med båtripa nesten til vannskorpa, og så dra henne etter seg inn mot land. Hadde de falt i vannet, hadde det vært krise.

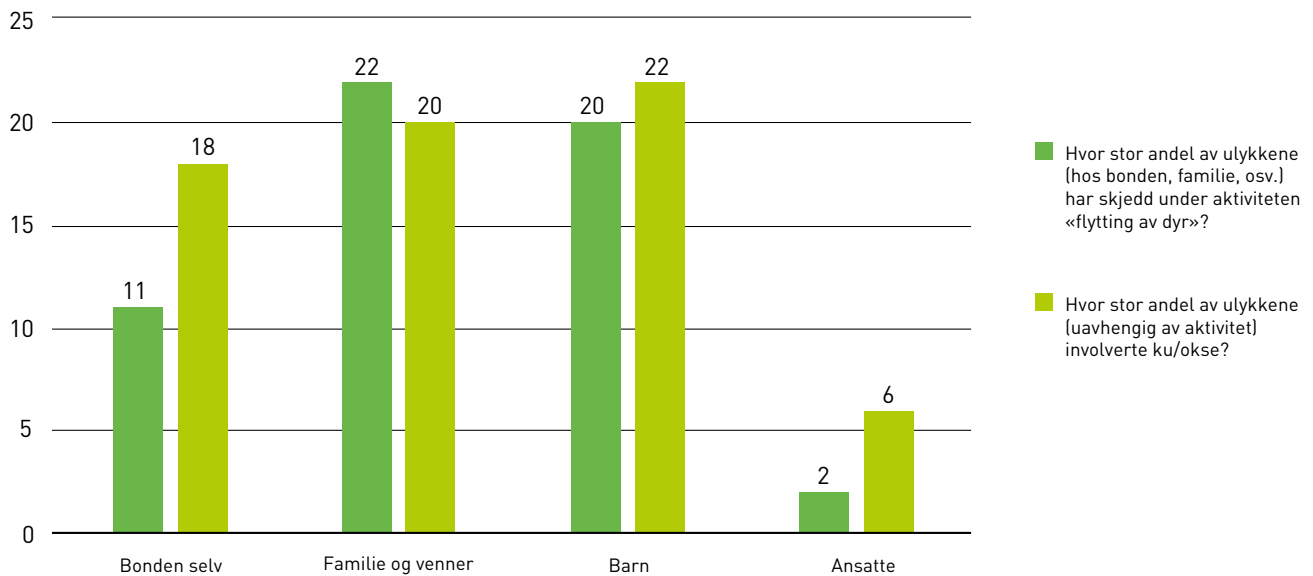
Selv om bønder kan være gode til å «lese» dyrene, oppstår mange situasjoner uten forvarsel. Kalven som Arne og Anne solgte til naboen, ble plutselig «mer som en moskusokse». Uten forvarsel tok den «rennafart og rente og traff ham i magen, og kila ham oppi et hjørne inne i innhegninga så det sang etter». Oksene til Rolf var vant til at han var inne hos dem i bingen for måling, og han hadde gjort alt som vanlig, nemlig kastet mel og gjort rent, og alle de andre i bingen var målt. «Så plutselig klikka det for den oxen», forteller Rolf, «den

bare gikk rett i føttene på meg». Han så det komme for den senket hodet, men i møtet med oxen var det Rolf som tapte. Oksen «moste» føttene hans og «nibanka» ham opp og ned slik at Rolf fikk skader på fot, kne, halebein og rygg.

TALL OM ULYKKER FORÅRSAKET AV DYR

I vår spørreundersøkelse *Landbruk og arbeidshelse 2012* har 28% av bøndenes ulykker (med og uten personskade) sammenheng med arbeid med dyr. Faktisk er flytting av dyr den hyppigste aktiviteten forut for ulykke (se figur 4). Nest etter flytting av dyr og vedlikehold/ reparasjon av maskiner finner vi at «annet arbeid med dyr» (7%) og føring av dyr (6%) er de arbeidsoppgavene som oftest er relatert til ulykke hos bonden. Spesielt ku, men også annet storfe, er oftest involvert i ulykker med dyr (se figur 4). Sau og geit er involvert i 3% av ulykkene hos bonden, mens gris er involvert i færre enn 1% av de omtalte ulykkene. For ulykker blant barn er hest involvert i 11% av tilfellene.

Selv om frekvensen er lavere for ulykker med mindre dyr, kan disse likevel volde stor smerte og skade. Ulf har blitt bitt to

Figur 4: Hyppigst aktivitet og hyppigst dyr involvert i ulykke. %

ganger av voksne purker. «Det er nesten som om en krokodille tar tak i deg», sier han, «det var galvondt». Ørnulf forteller at han kom i klem mellom en fast installasjon og en vær, noe som resulterte i en ødelagt finger: «Ja, du vet at de har fire-hjulstrekk og kommer i 300 kilometer i timen [...] Så da må en bare gi seg. Han kobler inn den automatisk, han.»

BØNDERS REFLEKSJONER OVER DYRS UFORUTSIGBARHET

«Man må være aktsom», fortsetter Ørnulf i sin beretning om væren, «det går ikke an å være annet». Man kan også være seg bevisst behovet for å tilpasse dyrene til endringer. Oksene hos Ingeborg blir flyttet flere ganger fra de er kalver til de skal til slakteriet: «Det er egentlig for at de skal bli vant med å bli flyttet, med tanke på den siste reise.»

Ivar erkjenner håndteringsproblemet med okser:

[...] oksene går jo oppi en binge [...] Så de står og eter og blir store og sterke, og så sender vi dem. [...] Når du går oppi hos oksene, så er du litt forsiktig. [...] Nei, ærlig og oppriktig [...] jeg føler meg ikke helt trygg, da.

Bønder bruker avl og valg av raser bevisst med tanke på gårdens behov og hva dyrene kan finne på. For eksempel

kan noen saueraser kreve mer arbeid og nærkontakt, og lynne var for Thea og Tor en viktig faktor i valg av kurase.

Thea ordlegger seg slik om avl og raser: Jeg har vært litt streng på det at vi kan ikke ha dyr i fjøset som sparker år etter år. De kan sparke av og til når de er unge og sånn, men når de blir voksne, så... Vi må luke ut med de genene. Og så har vi en del sånne vestlandsk fjordfe, og de er veldig hyggelige (ler). De er gode i HMS.

Ragnhild er også tydelig på hvilke kyr hun vil ha i fjøset sitt:

Klart, av og til så er det kviger som er spinningale, og da har vi slaktehuset, de fyker rett ut. [...] Jeg hadde en gang ei som jeg bandt føttene på. Jeg gjorde det i en uke, tenkte hun skulle få en sjanse. [...] Bandt føtter og hadde bøyle [...] Med en gang du tok det av henne, så var hun så snill, men med en gang hun kom i melkemaskinen .... [...] Så da ble det slaktehuset, skal ikke ha slike dyr i fjøset.

KYR OG MELKEROBOT

Innføring av melkerobot er stadig mer vanlig i Norge. Ifølge Tine¹¹ var det 1 300 melkeroboter i norske fjøs i 2014. Det vil si at hver fjerde liter Tine-melk melkes av robot, og det monteres i gjennomsnitt fire melkeroboter hver

uke. Med melkerobot blir bonden mer frigjort, blant annet fra det tradisjonelle morgen- og kveldsstellet. Stein har relativt nylig fått melkerobot. Han har tredoblet antall dyr, men samtidig redusert arbeidstiden. Han er «veldig, veldig, veldig fornøyd» med roboten, fordi den sparer ham «reelt for kanskje, ja, godt over 1 000 arbeidstimer i året».

Jon Olav er også fornøyd med roboten, men han har noen refleksjoner:

Du arbeider på en ny måte, og det er givende og interessant, men det er litt utfordrende å få inn nye folk når du ikke er der selv. [...] Så var det i fjor i mai [...] at det ble litt problem med roboten, og da var Øydis [datter] hjemme og skulle sjekke det. [...] Så prøvde jeg å instruere Øydis over telefonen, men det endte med at jeg måtte få ned en nabo for å gjøre det.

Teknologien fordrer en annen type oppfølging enn manuelt stell gjør, og melkeroboten krever at alle som er involvert i fjøsdrifta har innsikten som trengs for å drive forsvarlig. Teknologi og effektivisering kan føre til at dyrene får mindre menneskelig kontakt, noe som påvirker samspillet med de som håndterer dem i det daglige. I tillegg kan melkeroboter utgjøre en risiko for skade dersom man kommer i kroppslig kontakt med dem.

¹¹ Tine Magasinet 2014 Innovasjon. Tine_magasinet_innmat_lowres(1).pdf hentet 14. september 2015.

BRUK AV MASKINER OG UTSTYR

Gjennom arbeidsdagen på en gård håndteres mye maskiner og utstyr. For bonden er vedlikehold/ reparasjon av maskiner den arbeidsoppgaven som er nest hyppigst knyttet til ulykker.

At håndtering av maskiner og utstyr er en del av landbrukets ulykkesbilde, går fram av oversikter og registreringer. I Arbeidstilsynets tall fra 2011 til 2013 var traktor involvert i ni av 17 arbeidsrelaterte dødsulykker i landbruket¹². I pilotregistreringene av skader behandlet på akuttmottak ved sykehus i 2001-2002 var traktor involvert i 9% av landbruksrelaterte skader, andre maskiner var involvert i 14% av landbruksrelaterte skader, og håndholdt verktøy/våpen var involvert i 9% av skadene.

Med grunnlag i vår egen spørreundersøkelse *Landbruk og arbeidshelse 2012* og intervjuene våre med bønder, kan vi gå nærmere inn på samspillet mellom menneske og maskin/utstyr – og ulykker (med og uten personskaide).

BRUK AV STORE MASKINER OG UTSTYR
Traktoren er den maskinen som oftest er involvert i ulykker (med og uten personskaide) og i nesten-ulykker for bonden og ulykker for ansatte¹³. Derneft kommer traktorredskap. Som figur 5 viser, er

traktor i høyere grad involvert i ulykkene blant de ansatte enn for bonden.

Vår spørreundersøkelse viser også at traktor er den maskinen som er mest involvert i ulykker blant henholdsvis barn og familie, og venner, selv om andelene blant dem er noe lavere enn hos bonden og ansatte, med 11% og 12%. Traktorens rolle i ulykkesbildet på en gård kan sees i lys av den framtrepende plassen traktoren har på et gårdsbruk. Den brukes både mye, mange steder og i en rekke sammenhenger.

Figur 6 viser hvilke arbeidsoppgaver man holdt på med idet ulykken eller nesten-ulykken fant sted. For bonden er kjøring med traktor og redskap farligere enn å kjøre traktor uten redskap. Det er én søyle som skiller seg ut i figur 6. Det er nesten-ulykkene for bonden knyttet til kjøring med traktor og redskap. Disse nesten-ulykkene utgjør 17% av bondens nesten-ulykker, og de har en større andel av nesten-ulykkene enn andelen faktiske ulykker ved slik kjøring

har for henne/ham. Vår antakelse om forskjellen mellom nesten-ulykke og ulykke, er at bonden i alle fall i en del av situasjonene tar seg inn igjen.

I intervjuene med bøndene fortelles det eksempelvis om terrengforhold på gården som bidrar til ulykkesrisiko ved bruk av traktor og utstyr. Å kjøre traktor med utstyr i ulike typer terreng krever mye refleksjon og risikovurderinger. Bøndene snakker om hellende og glatt terreng, type underlag, tyngdepunkt på traktor og utstyr, og hvilke utstyr som kan brukes.

Terrengforhold knyttes til praktiske erfaringer og nesten-ulykker, slik Rolf gjør:

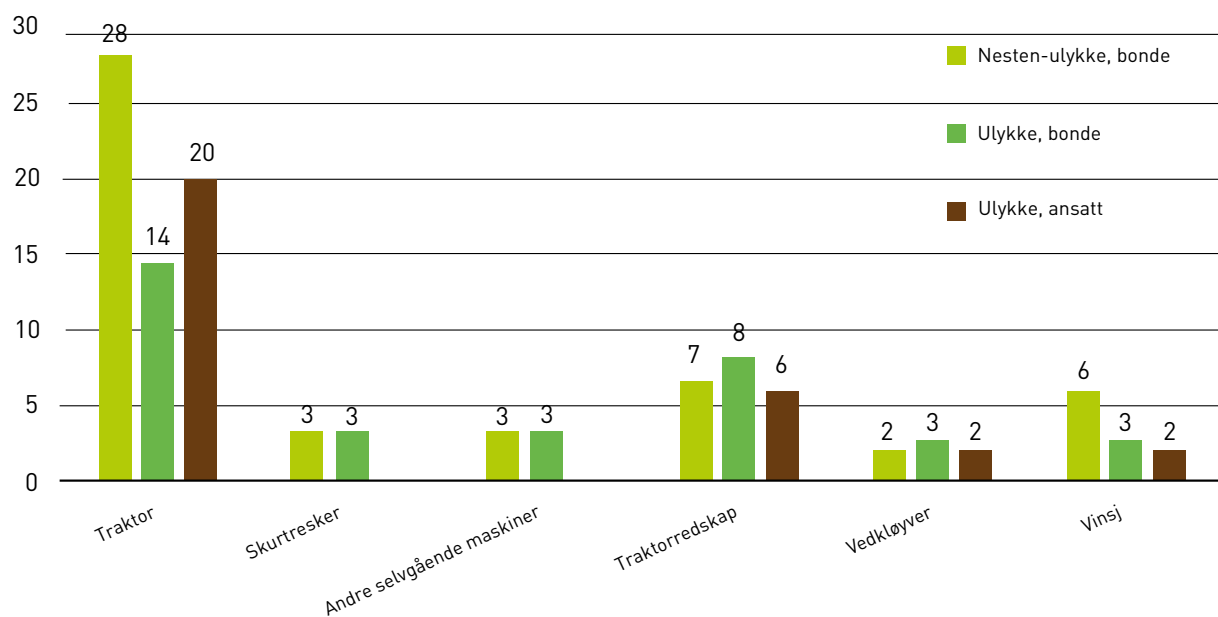
Er vel forsiktig, på en måte, fordi at jeg vet jo – jeg har jo lært meg. Jeg har jo drevet nå i over 20 år, så jeg har liksom lært meg grensene. Og det har jeg jo gjort siden jeg var liten, på en måte. Så ... du må jo lære deg å se hvordan terrenget er og hvordan marka er og slikt noe. Du må lære – det er jo bratt her, så du må

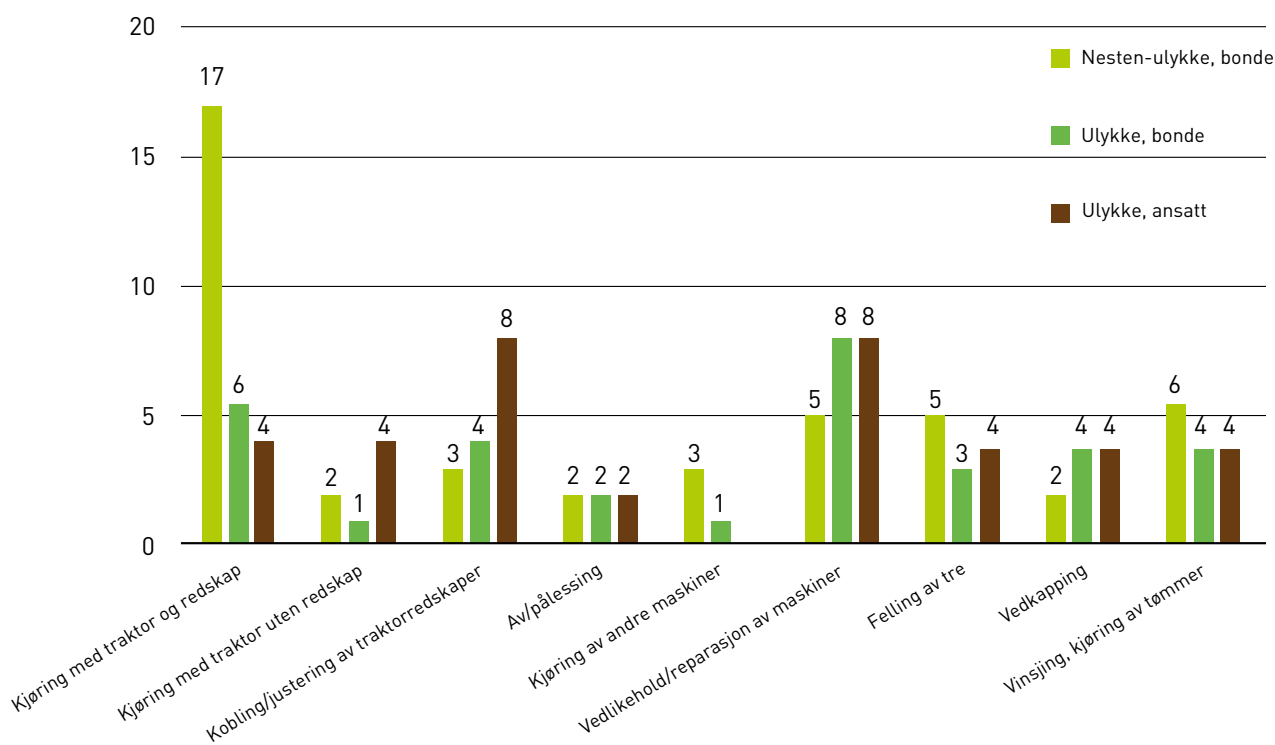
¹² <http://www.arbeidstilsynet.no/binfil/download2.php?tid=252128>, næringskategorien jordbruk og tjenester tilknyttet jordbruk, jakt og viltstell.

¹³ Det ble ikke spurt etter nesten-ulykke for ansatte.

Figur 5: Andel av bondens ulykker og nesten-ulykker og de ansattes ulykker som skyldes store maskiner, %

Figur 6: Andel av bondens ulykker og nesten-ulykker og de ansattes ulykker etter arbeidsoppgave da hendelsen skjedde, %

lese terrenget og kjøre med for at du ikke skal velte, og det samme hvis det er oppkommer eller fuktig i jorda. Du må hele tida vite å ta hensyn.

BRUK AV ANNET UTSTYR

Det er ikke bare traktoren og de store maskinene som bidrar til ulykker. Flere av bøndene forteller om ulykker med vinkelsliper. Den mest dramatiske synes å ha skjedd hos Edvard og Eva. Edvard skulle pusse føttene på kyrne. Han fikk den første kua inn i klauvboksen, remmet henne opp under magen og begynte å skjære på den fastbundne, høyre framfoten. «Spruten av skiven gikk rett under magen på kua», forteller Edvard, og kua ble redd og spente med bakfoten på den siden han sto. Hun traff vinkelsliperen med en slik fart at den fremdeles var i gang da sliperen rammet innsiden på Edwards lår. Såret ble omtrent 10 cm langt, det gikk ganske langt inn og hadde rester av buksen i såret. Etterpå fulgte antibiotikakur, sykemelding og et sår som ikke grodde før et par måneder senere. Ifølge Edvard er vinkelsliperulykken den hardeste ulykken han har hatt.

Også annet og mindre utstyr bidrar til ulykker som rammer bonden selv,

ansatte, barn og familie og venner. Peder sveiser og sliper mye. Han har en rekke ganger fått rusk på øyet i forbindelse med sveising, og han sier: «Det burde jeg snart lære at jeg burde bruke vernebriller.»

VEDLIKEHOLD OG REPARASJON AV MASKINER

Av arbeidsoppgavene i figur 6 er det vedlikehold og reparasjon av maskiner som for bondens del er den oppgaven som i størst grad ender med ulykke.

Fredrik tegner og forteller om en situasjon som oppsto med ei vogn som de bruker når de gir silo til dyrene, og som måtte repareres:

Og dette beltet hadde gått litt skjevt, og så er det en gummileppe her som skal ligge slik at gresset ikke kommer under beltet. Det hadde gått så skjevt at den ene gummileppa hadde kommet bak beltet. Så holdt jeg på med noe verktøy, for å prøve å få den leppa oppå beltet. Så det beltet sveiv og vi hadde noen skrujern for å skrue det på. Så skulle far gå å stoppe det beltet, men i stedet startet han dette her og da lå jeg under her...[...]... Og der er det noen stålplanker på som sviver, og det skal opp på innsiden og ned her.....så tok det tak i ryggen min, og klemte meg

ned i gummibeltet. Men heldigvis var det så mye plass der at jeg kom meg ut med en gang... [...]... Jeg kunne jo gått ut av da han skulle stoppe. Men han skulle jo stoppe, han skulle jo ikke starte. Men det er jo ikke noe vi gjør fast dette her. Det er ikke noen rutine på det.

Situasjonen Fredrik beskriver er en reparasjon de ikke gjør ofte og som de ikke har noen fast rutine på, men med en maskin de bruker jevnlig. Vedlikehold og reparasjon er den oppgaven som er nest hyppigst relatert til ulykke blant bønder av alle de 27 arbeidsoppgavene bøndene ble spurt om. Selv om andelen ulykker blant ansatte i forbindelse med vedlikehold og reparasjon av maskiner, er like høy som for bonden, er det likevel andre arbeidsoppgaver som utgjør en like stor eller større andel for ansatte.

OPPLÆRING ER VIKTIG

Når man jobber på en gård, er det mye utstyr bonden må kunne bruke, og bonden er ansvarlig for sine ansatte. Bonden må ifølge forskrift sikre at de ansatte får dokumentert opplæring for det utstyret de benytter. Det betyr at det skal gis tilstrekkelig opplæring, og at dette skal dokumenteres med en underskrift.

Det er ikke bare traktoren og de store maskinene som bidrar til ulykker

---

FORSKRIFT OM ORGANISERING, LEDELSE OG MEDVIRKNING

§ 8-1. Gjennomgående krav til opplæring

Se <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-12-06-1355?q=Forskrift%20om%20organisering,%20ledelse%20og>

FORSKRIFT OM UTFØRELSE AV ARBEID, BRUK AV ARBEIDSUTSTYR OG TILHØRENDE TEKNISKE KRAV

(forskrift om utførelse av arbeid)

§ 10-2. Krav om dokumentert sikkerhetsopplæring ved bruk av arbeidsutstyr

Se <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-12-06-1357?q=Forskrift%20om%20utf%C3%B8relse%20av%20arbeid>

ULYKKER

– VANLIG, MEN IKKE AKSEPTERT

Bønders innstilling er at ulykker er uønsket. Bønder generelt er ikke risikotakere.

ERKJENNER RISIKOEN

Bønder er fullt på det rene med alle ulykkene som kan inntreffe på en gård. De vet det blant annet av egen erfaring. «Åh, ja da», svarer intervjuede bønder når vi spør dem om de har opplevd ulykker eller nesten-ulykker. Holdningen «det skjer ikke her, med meg eller oss» finner vi ikke intervjuene fra 2012, slik man fant i undersøkelsen fra 1982. I vår spørreundersøkelse *Landbruk og arbeidshelse 2012* går erkjennelsen om ulykkesrisikoen fram av svarene på påstanden «Det er så mange arbeidsoppgaver en bonde må innom i løpet av dagen, at det er vanskelig å eliminere ulykkesrisikoen». 37% av bøndene sier seg enig (helt eller delvis) i påstanden, 30% svarer «både og».

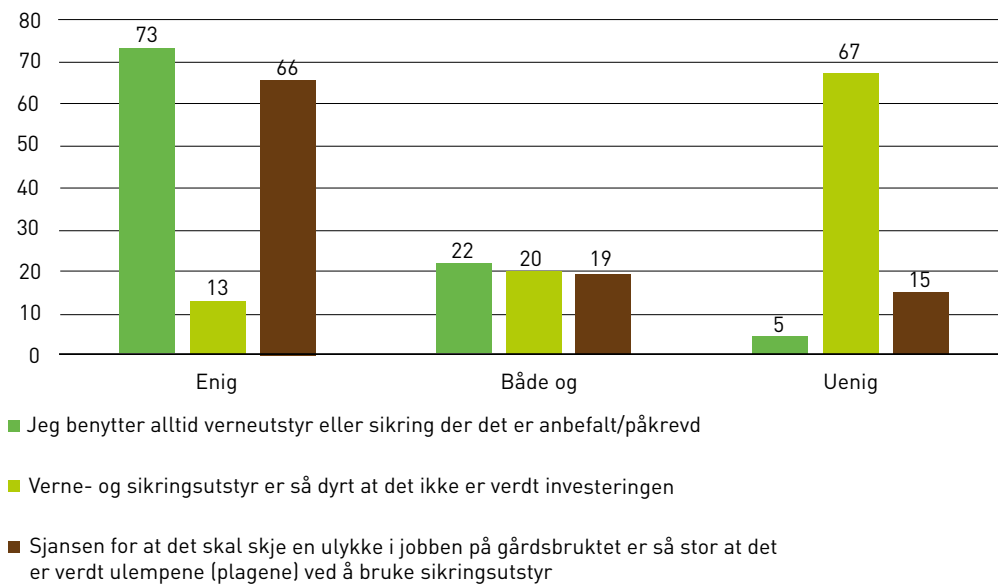
...MEN AKSEPTERER IKKE ULYKKENE

Selv om bøndene erkjenner ulykkesrisikoen, godtar de ikke at ulykker er noe som skal være vanlig. Hele 82% er nemlig uenig i påstanden «Jeg ser på ulykker som en normal del av mitt daglige arbeid». Ulykker kan være et nederlag, ifølge Peder, for det kan innebære både fysiske, materielle og økonomiske skader. Han fortsetter: Det er «ikke noe vi er stolte av, nei».

Bønder som gruppe er ikke risikotakere. Det er det generelle bildet fra dybdeintervjuene med bønder. Tilsvarende resultat finner vi når vi gjennomfører en såkalt faktoranalyse¹⁴ av spørsmål i spørreundersøkelsen om holdninger til sikkerhet. Det store flertallet av bønder

er helt eller delvis uenige i påstander om at ulykker er normalt, vanskelig å eliminere, og at de setter sikkerheten til side for å oppnå andre fordeler. Imidlertid ser vi også at bønder som er mer enige i disse påstandene, og da har en høyere aksept for at ulykker skjer, i større grad har vært skadet i en ulykke på gården siste 12 måneder. Det viser seg òg at type produksjon på gården er viktig for hvordan man svarer på disse spørsmålene. Bønder med melkekyr og andre storfe har større grad av aksept for ulykker enn bønder med korn, sau/geit og frukt/grønt. Disse resultatene sier bare at det er samvariasjon og ikke noe om årsak-virkning. Videre sier resultatene ingenting om risiko per arbeidstime, som vist for skaderater

¹⁴ Faktoranalyse er en teknikk som grupperer sammen variabler som statistisk hører sammen. Det innebærer blant annet at et stort antall variabler (spørsmål i spørreskjemaet) er med i analysen. Dette i motsetning til frekvensfordelingene som er presentert eksempelvis i figur 7.

Figur 7: Grad av enighet i ulike påstander som omhandler bruk av verneutstyr. %

Den voksne sønnen deres

kunne ha blitt drept i en traktorulykke

for noen år siden

under overskriften «Arbeidstimer og skaderisiko».

Det vanlige, men uønskede ved ulykker gjenspeiles i bønders holdninger til bruk av verneutstyr. I figur 7 ser vi at storparten av bøndene bruker verneutstyr, at verneutstyret for de fleste oppleves som verd investeringen, og at ulykkesrisikoen er så stor at det for flertallet er verdt de eventuelle ulempene ved bruken.

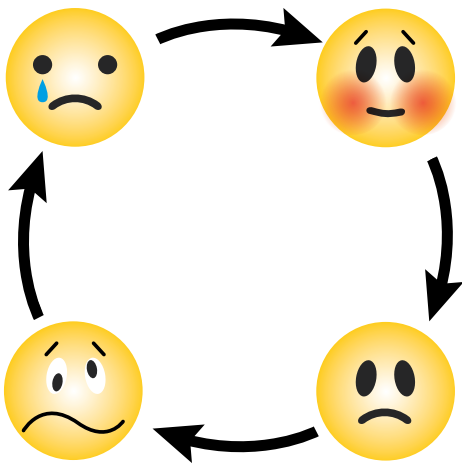
DET GÅR SOM REGEL GODT

I intervjuene med bøndene er det mange som bruker uttrykket «det går som regel godt» eller tilsvarende formuleringer. Det innebærer ikke at de stiller seg likegyldig til alle ulykkene og nesten-ulykkene i landbruket. Det er derimot en form for egentrøst. Videre er det en type statistisk sannhet: Det går jo som regel godt i og med at det går galt kun i et fåtall av alle de situasjoner og aktiviteter den enkelte bonden inngår i hver dag, og som kunne ha gått galt. Og skulle det likevel gå galt, så kunne det kanskje ha gått så mye verre, slik tilfellet var for Walter og Wenche. Den voksne sønnen deres kunne ha blitt

drept i en traktorulykke for noen år siden. Førerhytta han satt i ble slått helt flatt og traktoren måtte kondemneres, men mot alle odds førte det bare til et kortere sykehusopphold. Walter formulerer det slik: «Men det gikk jo vanvittig godt. Det gikk bare vanvittig godt. Det er jo bare bagateller i forhold til... Vi kunne ha mistet ham.»

Fiona om å prate om ulykker som har skjedd og kan skje:

Men der føler jeg vel at vi i grunnen vet at det kan skje, men i grunnen ikke vil det skal skje. Det er jo det å komme på det øg at vi skal... Kan ikke gå og snakke om deprimerende ting hele tiden.

Dumhetens sirkel

Forlegenhet (røde kinn), ikke noe å snakke om (nedtrukket munn), ulykker fortsetter å skje (øyne i kryss), gråt og tenners gnissel (gråtefjes), og ny forlegenhet.

Bonden klandrer seg selv for ulykker

Når ansvaret for ulykkene plasseres, peker bøndene ofte på seg selv – også når det ikke er grunn til det.

DET VAR MIN FEIL

Bøndene bruker ikke nødvendigvis ordene «det var min feil» om årsaker til ulykker og nesten-ulykker, men det er det de indirekte sier. «Det var ubetensksomhet», sier Bjørn om den gangen fingertuppene holdt på å gå i halmkutteren, og det var «så dumt, vet du» å bøye seg over oksebingen for å hente tak i armaturklypa til lysstoffrøret som hadde falt ned der. Ragnhild sier seg derimot skyldig i «slarveskap». Det utspilte seg i den trange, hydrauliske klauvboksen. Kua ville ikke tilstrekkelig langt inn, så Ragnhild entret boksen fra framsiden for å dra dyret inn etter halstauet. Han som håndterte hydraulikken, så imidlertid ikke at både bonde og ku var inni boksen, så han utløste lukkemekanismen, og dermed – knekk, og så gikk ribbeina.

I *Landbruk og arbeidshelse 2012* viser «det var min feil» seg både i bøndenes vurderinger av årsak til ulykken(e) og i hvilke tiltak de setter i verk for å hindre gjentakelse i etterkant. Med mulighet for å oppgi flere årsaker til den aktuelle ulykken, svarer bøndene som i figur 8. Uoppmerksomhet, hastverk og tok unødig sjanse, sier de.

Gitt bøndenes forståelse av årsakene til ulykkene, er det da ikke overraskende at ett påfølgende tiltak skiller seg klart ut: 52% av bøndene svarer «større aktsomhet».

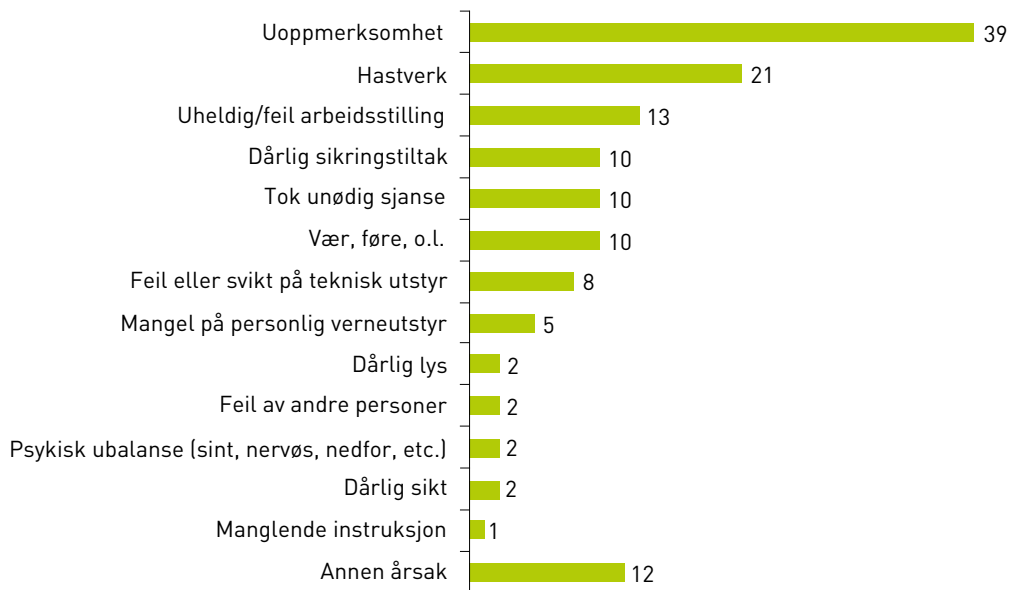
HVORFOR KLANDRER BØNDER SEG SELV?

I dybdeintervjuene med bøndene gir de i overveldende grad seg selv ansvaret

for «feil» som fører til ulykker og nesten-ulykker. Det er bare Ola som tydelig uttrykker noe annet. Han er opptatt av at det fortsatt er «noe som heter et hendelig uhell» og at det kan skje noe «uten at det er noen sin feil».

Mye kan ligge bak at bøndene så massivt tilskriver seg selv skyld. En strukturell forklaring er at mange bønder arbeider alene. Da blir det ingen andre som eventuelt kan klandres. En juridisk-økonomisk forklaring er at bøndene er selvstendig næringsdrivende og gårdseiere med formelt ansvar for arbeids- og leveforhold på gården. En tredje forklaring er kulturell og knyttet til forestillingen om at alt i prinsippet kan forutsies og dermed forebygges. Innenfor en slik tenkning blir forebygging

Figur 8: Bondens egen vurdering av årsaken til egne ulykker med og uten personskade. %

et spørsmål om å følge etablerte prosedyrer. Skjer det en ulykke, er det enten fordi forordningene ikke var utviklet eller man ikke fulgte dem. Begge deler treffer bonden. Enten har bonden ikke etablert prosedyrene på gården eller så har hun/han selv ikke fulgt dem eller sørget for at andre gjorde det.

KLANDRER BØNDER SEG SELV UTEN GRUNN?

Det bøndene forteller om ulykker og nesten-ulykker i intervjuene, gjør at vi spør om de kan klandre seg selv uten grunn. En del av situasjonene det berettes om, synes å være utenfor det mennesker kan ha oversikt over eller kan styre. Mange elementer er involvert, situasjonene er komplekse og utvikler seg raskt. Når bønder likevel kommer til at det var deres feil, kan det være fordi tilbakeskuende betraktninger lurer bonden til å tro nettopp det. Det er relativt lett å tenke bakover fra en inntruffet ulykke, komme til et eller annet punkt i den forutgående sekvensen der man ser at hadde dette blitt gjort/ikke gjort, så hadde ulykken ikke funnet sted. Det var det kanskje umulig å begripe mens det hele utspilte seg.

Ragnhilds «starvskap»-hendelse i klauvboksen er et talende eksempel på at bønder kan klandre seg selv uten grunn. To år etter tildragelsen og påfølgende sykemelding, vet ikke Ragnhild

hvordan hun kom på å gå inn i klauvboksen. Hun forstår seg selv som en som prøver å ta det rolig, tenke seg om litt før noe gjøres, og travelt hadde hun det heller ikke da det hendte. «Jeg bare gjorde det, tenkte ikke», forteller hun. Selvklandringen blir direkte uttrykt idet hun sier: «Men så klart det var min feil, jeg skulle ikke inn den veien, jeg. Jeg hadde ingenting der å gjøre.» Vår vurdering er at hun hadde noe der å gjøre, og hun sier det også selv: Hun måtte få den kua inn i klauvboksen. Idet ulykken er et faktum, vender imidlertid forståelsen hennes seg fra å ha noe der å gjøre, til å ikke ha det.

«DUMHETENS SIRKEL»

«En gang kom en person i lag med ei ku inn i roboten samtidig», forteller Kai og ler. Hans utlegning om hendelsen med kua og melkeroboten peker mot «dumhetens sirkel». Det viser seg at Kai snakker om seg selv:

Jeg kom i veien. Kua ville inn, og da skulle jeg passe på at hun ikke gikk inn, og så brydde hun seg ikke om det, så ble jeg jo med inn. Og det ble litt trangt inni der med begge to.

Verken Kai eller noen av de andre samdriftsbøndene lo da det skjedde. Kua hadde nemlig ikke styring med hva hun gjorde, og Kai kunne ha blitt klemt fordervet. I intervjuet med oss ler Kai fordi dette var pinlig: Han skulle

egentlig ha visst bedre og unngått den situasjonen. Kai hevder at det ikke er naturlig å fortelle om nesten-ulykkene sine til kollegaer. Det er «litt flaut, det da, å fortelle hvor uforsiktig du selv er» og «hvor dum du har vært». Han føler da heller ikke, som han sier, noe behov for å fortelle andre bønder om hendelsen.

Kai kan bli dum på basis av det ei ku gjør fordi bønder forstår ulykker og nesten-ulykker som egne feil, og fordi forståelsen om «feil» innebærer at man nødvendigvis har gjort noe galt. Skjer en ulykke, er det alltid noe som er gjort på uriktig måte. En framgangsmåte er sånn sett riktig helt til ulykken inntreffer, men da vender forståelsen seg og framgangsmåten blir gal. For at Kai skal kunne bli «dum» på et slikt grunnlag, må det finnes en faktor til: Som bonde vet man. Man skal blant annet kjenne den riktige måten å opptre på – det er den uten ulykker, og det er avviket fra hva Kai vet, som gjør det mulig at han sosialt kan etableres som uforsiktig og dum. En god bonde blir ikke utsatt for ulykker, det er forestillingen som skimtes i intervjuene med bøndene. Slik er det forståelig at Kai ikke forteller om hendelsen til andre bønder. Men når han og flere med ham lar være å snakke om ulykker, lærer ikke andre av det. Den sosialt etablerte forståelsen om at bondens dumskap og dyktighet er involvert i ulykker/nesten-ulykker, blir ikke utfordret. Den onde sirkelen fortsetter.

Å BYGGE HUS OG ORGANISASJON

I bondens allsidige arbeidsoppgaver inngår å bygge og vedlikeholde hus, men også å bygge organisasjon og å være bedriftsleder. Både bygningsmessige og organisatoriske forhold er knyttet til ulykkesrisiko.

BYGGE NYTT ELLER BYGGE OM?

En gård består av bolig og mange bygninger med ulike funksjoner: fjøs, verksted, lager, løer, med mer. *Landbruk og arbeidshelse 2012* viser at det er fjøs/ driftsbygninger som har høyest andel ulykker: 31% av bondens ulykker skjer der.

Driftsbygningers tilstand og utforming er vesentlig for produksjon og HMS-forhold. I spørreundersøkelsen vår har 26% av bøndene driftsbygning som er fra år 2000 eller senere. Som det imidlertid går fram av figur 9, er det kun 17% av bøndene som ser driftsbygningens standard som meget god.

Landbruket går gjennom store struktur- endringer. Det betyr at bonden må ta valg: Fortsette som før, utvide drifta og kjøpe ekstra jord, ansette folk, investere i ny teknologi? For bønder med storfe og bås-fjøs blir valgene ytterligere aktualisert av kravet om at storfeet deres fra 2024/2034 skal være i løsdrift¹⁵. Per 1. november 2015 viser Kukontrollen at 5 763 fjøs har bås-oppstalling, mens 2 574 har løsdrift¹⁶.

Bønder som skal bygge om eller bygge ny driftsbygning, står overfor mange beslutninger. Mye synes å dreie seg om avveininger mellom hva som er økonomisk mulig, arbeidsfunksjonelt ønskelig, produksjonsmessig mest optimalt, og av og til også trafikalt sikrest på gårdstunet. Nyfjøsset hos Bjørn og

Berit fikk inspeksjonsgang foran liggebåsene. Den ekstra breddemeteren ble kostbar, men effektiv, påpeker Bjørn: man kan inspiserer uten å gå inn blant dyrene. God sikkerhet er en ekstra gevinst. Hans og Hanne bygde om for noen år siden. Det ga utfordringer med «å føye sammen gammelt og nytt». Jo flere stolper dyr må gå forbi eller over, «desto verre er det», fortsetter Hans. Ifølge ham ble dyreflyten diskutert «uten at det var HMS som var i sentrum, men da ligger jo sikkerheten som en faktor». Hos Ivar og Inger har de startet planlegging av overgang til løsdrift. Tines fjøs-tegner har spurt om Ivar vil «flytte melkerommet på baksiden for da kommer ikke tankbilen ned i gården». Foreløpig tenker Ivar at melkerommet får være der det er blant annet fordi kostnadene øker. HMS-spørsmål har ikke Ivar grunnet mye på ennå. Sluttresultatet må imidlertid bli, sier han, en kombinasjon av økonomi, helse og sikkerhet – sikkerhet må «bli med på lasset».

I planleggingen involverer bøndene eksterne rådgivere eller oppsøker andres fjøs for å se på deres løsninger. Selv om regler og forskrifter ligger til grunn for tegningene, må man finne ut mye på egen hånd. Når man er hos andre bønder, ser man etter det som er bra og mindre bra. Av og til kan dårlige løsninger oversees eller bli forbigått i stillhet. Jon og faren, Johan, så på mange fjøs og snakket med mange mannlige

bønder i planleggingen av gårdens nyanlegg. De tok ikke alt kollegaene fortalte for god fisk. «Du skal lære deg å se selv», hevder Johan, «for det er ikke alle som er ærlige». Jon tilføyer: «Ingen som vil innrømme at de har gjort feil.» Selv har de valgt å være helt åpne om produksjonstall/-resultat og hvordan de jobber i nyfjøsset.

Det er krevende å ha en avløser som blir i ett-to år, og så må du lære opp en ny

GÅRDSBRUKET SOM ORGANISASJON

Gårdsbruket kan også sees som en organisasjon som inkluderer oppgavene som skal gjøres og menneskene som er involvert. Som bedrift betraktet, har gårdsbruk felles trekk med andre små bedrifter. Organisasjonen er liten, det er ingen eller få ansatte, og samme person er eier, leder og utfører. Spørreundersøkelsen vår viser at organisatorisk sett er 41% av gårdene drevet med avløser, annen hjelp og/eller utenlandske arbeidere. Omtrent like stor andel (40%) av gårdene er rene familiebruk, mens det på 18% av gårdene ikke er noen hjelp. 14% av bøndene har hatt formelt ansatte på gården siste år. Av dem har 52% én ansatt, og bare 18% har fire ansatte eller flere.

Bonden er organisasjonens daglige leder og er ansvarlig for sine ansatte etter Arbeidsmiljøloven. Bonden har

¹⁵ Forskrift om hold av storfe, FOR-2004-04-22-665. 20. mai 2016 sendte Landbruks- og matdepartementet endring av forskriften på høring. Endringen vedrører utsettelse av løsdriftskrav.

¹⁶ Informasjon mottatt fra Tine ved Olav Østerås, epost 24. november 2015.

derfor administrativt ansvar, og hun/han må eksempelvis sørge for kontrakter og regulert arbeidstid. Videre må arbeidsoppgavene tilpasses ferdigheter og kunnskap, forskriftsmessig opplæring må gis og dokumenteres, og jobbprosessene må koordineres for å ivareta sikkerhet, best mulig produksjon og økonomisk resultat. Arbeidsgiveransvar øker formentlig bondens bevissthet om risiko, sikkerhetsspørsmål og nødvendigheten av tiltak. Ut fra det er det mulig å anta at bønder som er arbeidsgivere, i mindre grad er involvert i skader enn de som ikke er arbeidsgivere. *Landbruk og arbeidshelse 2012* viser at det ikke er tilfellet. Derimot er det bønder som arbeider uten hjelp fra andre som har lavest skaderate, det vil si ulykker med personskade per arbeidet time på gården. Når bønder på rene familiebruk og bønder med avløser, annen hjelp og/eller utenlandske arbeidere har høyere skaderate, kan det være knyttet til at disse bøndene velger å gjøre de farligste arbeidsoppgavene selv. Det kan imidlertid også henge sammen med at gården som sosioteknisk system er mer kompleks.

... OG SOM SOSIOTEKNISK SYSTEM

En organisasjon består av ulike komponenter: individer, oppgaver, teknologi, verktøy og utstyr, fysiske omgivelser og organisatoriske forhold. For et gårdsbruk vil dette sosiotekniske systemet se ut som i figur 10. Individet i figuren er bonden, men det kan også være avløser eller andre som arbeider på gården. Dette individet utfører et sett med oppgaver. Oppgavene er anskueliggjort med håndtering av dyr, jordbearbeiding og administrasjon. Individet må forholde seg til teknologi, her representert med melkerobot og traktor. Fysiske omgivelser vil eksempelvis være trekk ved landskapet og utforming av driftsbygning. Arbeidet må på et eller annet vis organiseres. Her kommer arbeidstid inn, både ens egen og eventuelle andres, lønn og kontraktsforhold. Dette sosiotekniske systemet påvirkes av ytre omstendigheter som lover, regler, marked og vær.

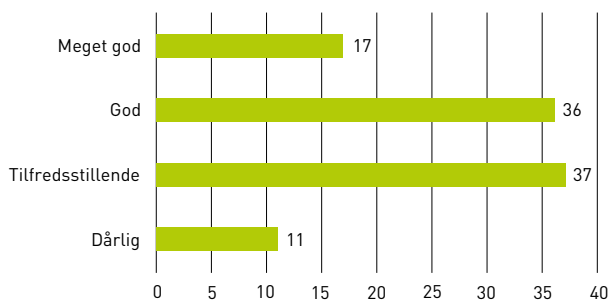
Endres en betingelse i dette sosiotekniske systemet, påvirkes også alle de andre elementene i systemet. Om teknologien endres, virker det inn på hvordan

oppgaver utføres, hvordan samspillet er mellom teknologien, individet og de fysiske omgivelsene, samt hvordan arbeidet må organiseres. Økt automatisering kan for eksempel gjøre hverdagen lettere for bonden, men også kunne kreve større grad av opplæring av og trening for ansatte.

Følgende er Lorentz' erfaring:

Det er krevende å ha en avløser som blir i ett-to år, og så må du lære opp en ny ... du lærer ikke opp en avløser på en uke. Det må de nesten holde på med hele tiden. Og her er det datamaskiner, datastyrt fôring og det er veldig mye automatikk og sånne ting, som de må sette seg inn i og kunne løse dersom vi ikke er hjemme.

Med endret samspill mellom elementene i det sosiotekniske systemet, må det gjøres nye betraktninger om ulykkesrisiko. Fôrutleggeren kan nå være helautomatisert, påpeker Rolf, det er bare «en uling eller lampe som lyser» når den starter – når den «bare begynner å gå av seg selv». Da må man «lære nye risikoer med det nye utstyret, på en måte».

Figur 9: Bønders vurdering av standard på driftsbygning som er mest sentral i produksjonen. %

Figur 10: Gårdsbruk som sosioteknisk system

HMS I SOSIAL SAMHANDLING OG SOM SYSTEM

Det snakkes lite om HMS når bønder møtes, og det er utfordrende for bonden å forstå at «system» kan gjøres enkelt og kobles til praksis.

HMS DISKUTERES LITE I BØNDENES DAGLIGE ARBEIDSLIV

Ifølge det bøndene svarer eller indirekte formidler i dybdeintervjuene, snakkes det lite om helse, miljø og sikkerhet i hverdagsamtaler dem imellom. Det viser også spørreundersøkelsen vår. Bare 21% av bøndene er enige (helt eller delvis) i påstanden «Jeg og mine medarbeidere eller landbrukskolleger diskuterer ofte hvordan jobben kan bli sikrere». Hadde påstanden omfattet bare landbrukskollegaene, hadde prosentsatsen trolig vært enda lavere. Det fordi dybdeintervjuene viser at bonden kan snakke med og eventuelt korrigerer ansatte og ektefelle/foreldre/barn når det gjelder HMS, men at det er sjeldnere og langt mer sosialt vanskelig å gjøre det med bønder som ikke er del av egen gårdsdrift. I spørreundersøkelsen er det kun 19% som er uenig i påstanden «Det er lite populært å legge seg borti hva naboen gjør i forhold til HMS». Gjør man det likevel, toner man gjerne ned brodden av korreksjonen og glatter over det litt delikate i situasjonen. Mannlige bønders valg av metoder synes å være som Jons og Simons. Jon sier det «litt på fleip», mens Simon kan legge til

en ironisk snert. Skal han låne noe fra den gode naboen og det ikke er i orden, sier ikke Simon at «neste gang jeg skal ha dette, får du jammen se til at det er i orden». Han sier heller: «Dette er det jo råd å risikere liv og lemmer med, dette her verktøyet.»

Bønder snakker lite om ulykkene og nesten-ulykkene sine til personer som er utenfor familiekjernen. Det går fram av dybdeintervjuene. Svar bøndene gir i *Landbruk og arbeidshelse 2012* kan i første omgang tyde på noe annet. Der er 82% av bøndene enige i påstanden «Jeg er åpen om ulykker og farlige hendelser som skjer på mitt gårdsbruk». Studerer vi påstanden, kan vi imidlertid spørre: Åpen til hvem? Åpen om hvilke ulykker/farlige hendelser? Åpen på hvilken måte? Dybdeintervjuene viser at man kan være åpen om store og små ulykker/nesten-ulykker til dem man står emosjonelt nær. Vis-à-vis andre er det langt mer begrenset hvilke og hvor mange ulykker man snakker om. Videre indikerer dybdeintervjuene at alvorlighetsgraden i nesten-ulykker underkommuniseres uansett hvem det fortelles til. Frank holdt på å tippe med

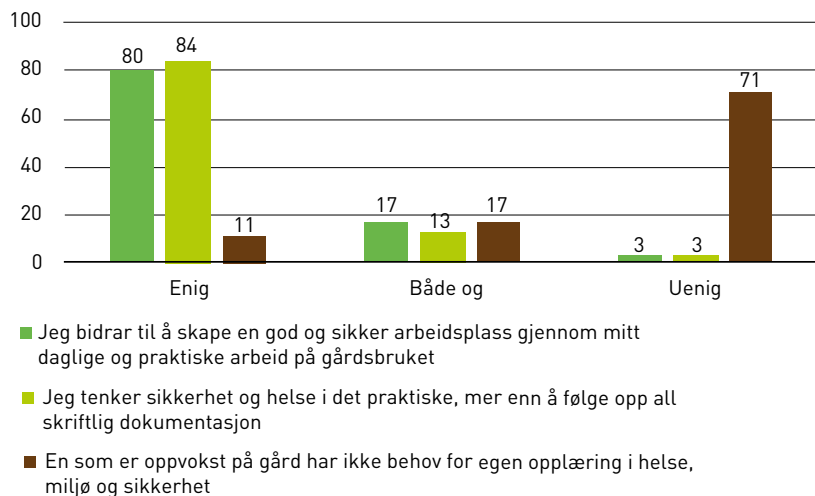
traktoren i fjæra. Demningen som det alltid hadde gått an å kjøre på, viste seg å være vasket ut. Traktoren sto på ei kjempestor tangvase som sjøen, floa og stormen hadde lagt opp. Hadde traktoren tippet, hadde den rullet minst to til tre ganger. Da Frank fortalte om nesten-ulykken til andre, var det mest i forbifarten, sier han, og «jeg bare sa det at jeg holdt på å bikke, liksom, at det var ikke noe sånn spesielt».

Om å si til andre bønder at det de gjør er risikofyllt:

Nils: «Jeg kjenner at det blir liksom å legge seg oppi. [...] Du kan jo ikke begynne å hakke på andre sine avgjørelser ... normalt i det daglige, da.»

Jon Olav: «For det første er jeg veldig opptatt av at du skal ikke gå rundt og henge ut andre, negativt [...] Jeg er litt sånn at jeg går ikke rundt og blander meg oppi ting som jeg ikke har noe med, for de er oppegående folk de andre også. Ja. Men hvis jeg ser ting som kan være til fare for andre, så kan det kanskje være, men... [...] Det handler også om hvordan de reagerer, for jeg ønsker ikke å komme på kant med folk.»

Figur 11: HMS i det praktiske arbeidet. %

SKILLET MELLOM PRAKTISERT OG DOKUMENTERT HMS

Bøndene er opptatt av sikkerhet i sitt daglige arbeid på gården. De avfeier heller ikke at det kan være nødvendig med opplæring i HMS selv om man er vokst opp på gård. Begge deler går fram av figur 11.

I figur 11 skimtes skillet mange bønder gjør mellom praktisering og dokumentering av HMS. 84% av bøndene i *Landbruk og arbeidshelse 2012* er nemlig enige i at de tenker sikkerhet og helse i det praktiske, mer enn at de følger opp skriftlig dokumentasjon. Videre er 41% av bøndene enige i påstanden om at HMS bare handler om skriftlig dokumentasjon. Tilsvarende sees i intervjuene med bøndene på HMS-kurs. Når HMS blir forstått som «en dunge med papir», som Yngve uttrykker det, da er det HMS som dokumentering han snakker om.

Motsetningen mellom praksis og papir uttrykkes klart av Viggo etter endt kurs: Men er fremdeles litt mot den dokumenteringsdelen, det byr en stakkar imot. Det er en sånn kontorist-tankegang, at det skal dokumenteres med et papir som ingen ser på. Når det blir lagt i permen, så ligger det der, ingen i hele verden som kikker på det papiret noe mer. Det er jo for at..., hva skal jeg si..., for at Arbeids-tilsynet skal... kan inn og se i den permen

hvordan jeg har..., hvis det skjer et eller annet. Men hvis det knekker et rekkverk i fjøset, så blir ikke det rekkverket reparert fordi om jeg skriver et papir og legger inn i en perm, altså. Men det er liksom det som er..., da må du reparere det rekkverket. Det er ikke noen vits i å skrive det på et papir.

Mange bønder opplever at deres praktisk orienterte arbeid som bonde ikke passer med visse fordringer knyttet til HMS. 41% av bøndene i spørreundersøkelsen vår sier seg enige i at kravene til HMS er lite tilpasset deres praktiske virkelighet. 58% sier seg enige i påstanden «Når jeg har revisjon av KSL hva angår helse, miljø og sikkerhet, et det for stort fokus på regelverk og detaljer». I tråd med dette viser intervjuene med HMS-kursdeltakerne at bøndene kobler HMS til myndighetskrav og det å tilfredsstille disse gjennom å dokumentere, og dokumentasjonen oppfattes som detaljert og unødvendig.

SYSTEM FOR HMS?

Bøndene på HMS-kursene har vansker med å sette ord på hva system som sådan er, men de forstår det som noe stort og omfattende. Da skal det en del til før det man gjør selv, blir til et system. «Nei, altså – det er vel å dra det langt å si at jeg har noe system», svarer Sigurd på spørsmålet om han har noe system

for helse-miljø-sikkerhetsarbeid. Han forsetter: «Men – men jeg prøver jo å ta – og det går jo på alvorlighetsgrad og litt hvor farlig ting er da.» I disse intervjuene blir system også forstått som systematisk tenkning, enten knyttet til rutiner og vaner, eller som noe rent mentalt.

Å forstå at «system» kan gjøres enkelt og knyttes til praksis, er utfordrende. Det reflekteres i motsetningsfulle svar bøndene gir i spørreundersøkelsen vår. 84% sier seg enige i at de forsøker å finne arbeidsmetoder og hjelpemidler som øker sikkerheten i jobben, og 89% er enige i påstanden «I mitt praktiske arbeid tenker jeg ofte på hvordan en kan utføre arbeidet på en sikker måte». I motsetning til dette er det en langt mindre andel (47%) som sier seg enige i at de på gårdsbruket forsøker å jobbe systematisk med HMS. Blant bøndene på HMS-kursene er det noen som bruker KSL-systemet i større grad enn de andre. De beskriver at de har fått ekstern assistanse, ansikt-til-ansikt, fra enten HMS-rådgiver og/eller KSL-revisor til å omsette «systemet» til praktisk handling. Disse bøndene har KSL-internrevisjon med vernerunde, bruk av sjekkliste og involvering av ansatte og familiemedlemmer. Videre har de tiltaksplaner og lister med tidsfrister og lukking av avvik. Her framstår HMS-arbeid som en integrert del av praksis.

Lære sikkerhets- håndtering fra andre bransjer?

Små bedrifter har utfordringer med HMS, enten de er i landbruket eller i andre bransjer. Landbruket kan lære organisatorisk tankegang fra større bedrifter med tydelig struktur for styring av sikkerhet. Petroleumsvirksomheten og bygge- og anleggsbransjen er naturlige å sammenligne med.

FORSKJELLER I RISIKO OG REGULERING

Fellesnevneren for landbruk, petroleumsvirksomheten og bygge-/anleggsbransjen er at de har høy risiko for storulykker og/eller arbeidsulykker. De er samtidig ulike med tanke på organisering, bransjestruktur, tilsynsmyndighet, type arbeid og ulykkesbilde.

Når vi snakker om risiko i landbruket, er det hovedsakelig personlig sikkerhet vi tenker på. Utstyr og mekaniske prosesser kan godt være en del av bildet, men det er likevel bonden eller andre involverte personer som blir rammet når noe skjer. I andre bransjer og i prosjekter av større skala, kan vi også snakke om ren prosessrisiko. Det vil si at produksjonen i seg selv og utstyret som er involvert, utgjør en risiko for ulykker av større omfang. Dette krever ekstern regulering fra myndighetene som skal sikre tilfredsstillende risikonivå for arbeidstakere og samfunnet for øvrig.

Landbruket skiller seg nok mest ut fra de to andre bransjene når det gjelder håndtering av risiko. Ettersom gården er en kompleks arbeidsplass, er det tilnærmet umulig å eliminere risikoen. Risikohåndtering blir derfor viktigere i landbruket enn i andre bransjer som bruker mer ressurser på å redusere de farlige sidene ved arbeidet. Risikohåndtering innebærer at planleggingen skjer på lokalt nivå (les: hos bonden selv) med stor grad av fleksibilitet. Man benytter de mulighetene for handling som situasjonen gir, og følger

ikke nødvendigvis fastlagte planer og standarder. Det kan eksempelvis være slik som da Frank opplevde at traktoren han satt i holdt på å velte og rulle utfor i fjæra. Selv hadde han greid å hoppe ut, men hva med traktoren? Han måtte prøve å få den opp før den seig. Etter å ha vurdert handlingsalternativene, hoppet han opp i traktoren igjen og manøvrerte den i trygghet. Risikohåndtering står i motsetning til minimering av risiko der planleggingen foregår på sentralt nivå, og der standardisering og automatisering av arbeidsoperasjoner går på bekostning av enkeltmenneskets grad av frihet.

En bonde må hovedsakelig forholde seg til pålegg og krav som er knyttet til produksjonen på gården, men arbeidsutførelsen hans/hennes er langt mindre regulert enn for vanlige arbeidstakere. Selvregulering er vanlig i de fleste bransjer og innebærer at bedriften setter sikkerhetsmål og iverksetter virkemidler tilpasset egen virksomhet. En utfordring med selvregulering i små foretak – uansett bransje – er at det er vanskelig å prioritere sikkerhet dersom det går på bekostning av daglig drift og investeringer som sikrer foretakets framtidige eksistens.

STRUKTURFORSKJELLER

Petroleumsvirksomheten og en del av bygge- og anleggsbransjen er representert ved store bedrifter med god organisatorisk struktur. Disse har god mulighet til å etablere interne systemer for å minimere og håndtere risiko slik

at virksomheten forbindes med færrest mulig ulykker. Uønskede hendelser er mer synlige i store organisasjoner, og hendelsene har ofte lavere sosial aksept enn i mindre bedrifter – spesielt

Landbruket kan lære en mer organisatorisk tankegang av større bedrifter med tydeligere system for styring av sikkerhet

i petroleumsvirksomheten – fordi de rammer mer enn det enkelte individet. På den andre siden blir uønskede hendelser håndtert annerledes i store bedrifter fordi det er større forståelse for at den aktuelle hendelsen kan være forårsaket av hendelser bakover i nivå og tid, og ikke bare av en feilhandling begått av enkeltpersoner.

HVA LANDBRUKET KAN LÆRE

Landbruket kan lære en mer organisatorisk tankegang av større bedrifter med tydeligere system for styring av sikkerhet. Gitt beskrivelsen av gårdsbruket som et sosioteknisk system, kan arbeidet på gården forstås å være avhengig av planlegging, vurdering av risiko, samt prioritering og fordeling av arbeid. Skjer en ulykke eller nestenulykke, kan man studere hvorfor noe gikk galt i et av disse leddene i stedet for at bøndene sier at «det var min feil». Videre kan landbruket lære å være mer oppmerksom på rammebetingelsene, planleggingen, fordelingen av oppgaver, arbeidsutførelse, rutine, vedlikeholdet og læringen fra tidligere hendelser.

Mange vil si at i oljebransjen styrer sikkerheten arbeidet.
Andre vil si at i landbruket styrer arbeidet sikkerheten.

FORSLAG TIL TILTAK FOR Å REDUSERE ULYKKESRISIKO

BØNDER GJØR ALLEREDE EN DEL FOR Å REDUSERE RISIKOEN

Ulykker og nesten-ulykker synes allestedsnærværende i norsk landbruk. Vår vurdering er at det skyldes de mange, forskjellige og sammensatte arbeidsoppgavene og arbeidssituasjonene bønder inngår i. Vi finner ikke at bønder generelt er risikotakere. Forskningsprosjektet «Sikkerhetskultur, arbeids-helse og ulykker i norsk landbruk» viser videre at bønder jevnt over forholder seg til ulykkesrisikoen og forsøker å begrense den så langt de opplever at det lar seg gjøre.

Noen eksempler på hva som fremmer og hemmer tiltak for å håndtere risikoen, finner vi i intervjuene med bøndene på

HMS-kurs. Å få barn, fører til at det blir satt i verk tiltak. Det gjør også egen og andres ulykkeserfaring, å overta gård og å ha erfaring fra annet arbeid. Selve eksistensen av KSL-systemets del om HMS og systemet med HMS-kurs, har også effekt. Med grunnlag i sin involvering i disse to systemene, oppretter bønder tiltakslistene for forbedringer, gjennomfører kontroll av brannvernstøt, setter i verk mindre sikringstiltak og planlegger større, samt dokumenterer tidligere gitt opplæring. Bøndene gjør imidlertid ikke dette alltid, og ikke alle gjør det. Det kan skorte på økonomi, tid, kompetanse og praktiske løsninger. I tillegg kan man bli hjemmeblind. Man ser ikke, som bonden Vegard påpeker, det som kan gjøres bedre og

hva som ikke er i orden «hjemme hos seg selv for der går en jo i det samme hele tiden».

TILTAK PÅ ULIKE NIVÅ

Det er mulig å skille mellom tiltak som blir satt inn på den enkelte gård og tiltak på et overordnet nivå som inkluderer gårdsbrukene generelt. På hvert enkelt gårdsbruk kan man gjerne øke antall tiltak og redusere bondens hjemmeblindhet. Det som skjer på gårdsnivå, vil imidlertid være påvirket av tiltak som er satt i verk på overordnet nivå. Det som skjer på overordnet nivå, vil ha stor betydning fordi landbruk som bransje er kompleks med små bedriftsenheter og mangfoldig lederansvar. Da blir programmer, felles aktiviteter og felles

mål vesentlige element for å oppnå økt sikkerhet. Derfor er det viktig at landbruksaktørene står sammen for å oppnå kollektiv oppmerksomhet på helse, miljø og sikkerhet.

Mange av forslagene til tiltak som blir presentert på side 45, retter seg inn mot det overordnede nivået: systemer, organisasjoner, lovverk og andre reguleringer. Enkeltindivider er likevel viktige, for det skjer ikke noe på gårdsnivå eller overordnet nivå uten at mennesker gjør et eller annet. Er det aktuelle enkeltindividet bonde, skulle det i tillegg til tiltaksforslagene være mye i denne rapporten som bonden kan reflektere over for å redusere ulykkesrisikoen på egen gård.

FORUTSETNINGER FOR TILTAKSFORSLAGENE

Tiltakene vi foreslår baserer seg på resultatene i prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk». For noen av tiltakene er det lett å se koblingen til det som er presentert tidligere i denne rapporten. Tiltaksforslag 1, 2 og 3 på side 45 er selvsagt knyttet til alle ulykkene som skjer i driftsbygninger og at dyrs uforutsigbarhet kan holdes bedre i sjakk ved å tilrettelegge bygninger og innredninger. Andre tiltak kan det være vanskeligere å spore grunnlaget for i rapporten. Koblingene mellom disse tiltaksforslagene og forskningsdataene er der, men vi velger å ikke bruke plass på å dokumentere koblingene i denne oppsummerende og populariserte rapporten.

Noen av tiltakene vi foreslår innebærer påbud, forbud eller reguleringer. Vi vet at påbud kan ha økonomiske kostnader, være vanskelige å etterleve i praktisk hverdag, og at de kan oppleves som en tvangstrøye. Derfor er vi tilbakeholdne med å fremme forslag til påbud. Forskning viser imidlertid at påbud og regulering kan ha god effekt. Ut fra at vi forventer effekt, og at det er mange traktorulykker, foreslår vi to påbud knyttet til bruk av traktor. Forbindelsen mellom de to påbudene og ulykkesrisikoen er direkte og umiddelbar. Når det gjelder spørsmålet om obligatorisk bedriftshelsetjeneste (BHT), stiller det seg annerledes. Selv om vi antar at bedriftshelsetjeneste på ulike måter kan bidra til å få ned ulykkesrisikoen, i alle fall hvis bøndene lærer seg å utnytte

mulighetene som finnes i ordningen, er forbindelsen mellom et slikt tiltak og ulykkesrisiko bare indirekte, og vi har ikke forsket på denne indirekte forbindelsen. Med våre data finner vi at noen resultater taler for innføring av BHT, mens andre taler mot. Disse resultatene er presentert under egen overskrift nedenfor.

Listen med tiltaksforslag er utelukkende vår egen. Riktignok har prosjektets referansegruppe gitt oss forskere verdifulle kommentarer på tidligere versjoner av forslag til tiltak, men referansegruppas medlemmer har ikke sluttet seg til dem, verken ved å delta i prosjektets referansegruppe eller ved å kommentere tiltaksforslagene.

BETRAKTNINGER OM OBLIGATORISK BEDRIFTSHELSETJENESTE FOR BØNDER

Resultatene våre som taler for innføring av obligatorisk bedriftshelsetjeneste for alle bønder, er i hovedsak knyttet til økt oppmerksomhet på ulykker, ulykkesforebygging og HMS mer generelt. Resultatene som taler mot er relatert til hva det «obligatoriske» kan gjøre med bonden.

Vi ser at oppmerksomhet om ulykker i seg selv er forebyggende, og at bønders bevissthet om HMS-aspekter fort kan bli borte i alle gjøremålene deres hvis de ikke blir jevnlig minnet om dem. Sånn sett vil obligatorisk BHT gi større sannsynlighet for at bevissheten omkring HMS holdes oppe i og med at alle bønder skal inngå, og den enkelte bonde får regelmessige innkallinger. Under konsultasjoner ansikt-til-ansikt kan rådgivere/helsepersonell snakke med bøndene om ulykkesrisiko og for eksempel dele ut informasjon om ulykker og forebygging av ulykker. Dette kan muligens ha større effekt når det kommer fra helsepersonell enn fra landbruksaktører. I tillegg vil bedriftshelsetjenesten og de ansatte der føre med seg at flere mennesker snakker om HMS, samt at bonden vil ha større mulighet for å få individuelt tilpasset hjelp og bistand ved behov.

Det som taler mot innføring av obligatorisk BHT er implikasjonene av «obligatorisk». Mange bønder trekker fram at opplevelsen av frihet og selvstendighet er noe veldig positivt med å

jobbe i næringen. Logstein (2016)¹⁷ har funnet at bønder som opplever høye arbeidskrav, men som samtidig opplever at de har stor frihet i arbeidet som bonde, ser ut til å takle arbeidskrav bedre enn de som ikke i like stor grad opplever stor frihet i arbeidet. Vil fordringen som ligger i det obligatoriske kunne bety at bøndene mister noe av den selvstendigheten og friheten som de framholder som verdifull?

I tillegg til å presentere relevante resultat fra forskningsprosjektet, mener vi det er på plass med tre mer generelle betraktninger om bedriftshelsetjeneste. For det første: Bedriftshelsetjeneste er generelt lite studert. Om vi bare holder oss til landbruk, innebærer det at det ikke er forskningsmessig dekning for å si at BHT påvirker ulykkesrisikoen. Fraværet av forskningsbelegg kan skyldes at dette er svært vanskelig å fastslå fordi variablene er for mange og forbindelsene mellom BHT og ulykkesrisikoen bare er indirekte. For det andre: Gitt at landbruket er så risikoutsatt, at

Noen av tiltakene vi foreslår innebærer påbud, forbud eller reguleringer

mange bønder er arbeidsgivere, og at bedriftshelsetjenestens oppgave er å bistå arbeidsgiver og arbeidstaker med å skape sunne og trygge arbeidsforhold, er det noe underlig at lovgiver ikke har gjort bedriftshelsetjeneste obligatorisk for bønder som er arbeidsgivere. Undringen over lovmakerne blir ikke mindre når vi ser antallet og typene av virksomheter som ellers er pålagt BHT¹⁸. Å pålegge arbeidsgivere innen landbruket å knytte seg til BHT, vil kunne være et signal fra lovgiver om at HMS er viktig – også i landbruket. For det tredje: Spørsmålet om innføring av obligatorisk BHT for alle bønder, uavhengig av arbeidsgiveransvar, har å gjøre med hvor ansvaret for bønders arbeidsevne fortrinnsvis skal og bør ligge. Med obligatorisk BHT forskyves noe av bondens ansvar for egen helse og arbeidsførhet bort fra henne/ham, og over til jus og regelverk i og med lovpålegget om BHT. Dette kan muligens oppleves av bønder som systempress, men på den andre siden omfatter landbruket veldig mange små enheter som har utfordringer med å ivareta HMS på egen hånd.

¹⁷ B. Logstein 2016: Predictors of mental complaints among Norwegian male farmers. Occupational Medicine, under trykking.

¹⁸ Forskrift om organisering, ledelse og medvirkning, § 13-1.

TILTAKSFORSLAG FOR REDUSERT ULYKKESRISIKO

Vi organiserer våre 20 tiltaksforslag i fire grupper for å systematisere dem og dermed gjøre dem lettere å lese. Tiltakene er ført opp som nummererte prikkpunkter. Det gir nødvendigvis en rekkefølge, men det sier ikke noe om prioriteringer. Om et tiltak allerede gjennomføres enkelte steder og/eller i særskilte situasjoner, skal tiltaksforslaget forstås som at man oppfordres til å gjøre det mer eller hyppigere.

Tiltak rettet mot systemfaktorer og organisatoriske og regulatoriske forhold

1. Etabler HMS-midler i jordbruksoppkjøret som bønder kan søke på for å utbedre HMS-forhold på gården og for å iverksette sikkerhetsfremmende tiltak på maskiner og utstyr.
2. Etabler obligatorisk HMS-rådgiving ved planlegging og bygging av nye driftsbygninger og ved omfattende ombygging/restaurering. Kostnader bondene har ved dette, kan dekkes med tiltaket foreslått under punkt 1.
3. Arbeid for at HMS som fag blir en del av utdanningen for de som designer driftsbygninger.
4. Arbeid for mer og bedre registrering av ulykker og nesten-ulykker på norske gårder.
5. Videreutvikle det som ligger i «Felles plan for HMS i landbruket 2007-2012» som et bidrag i det lang-siktige arbeidet for å sikre at ulykkes-oppmerksomhet er en integrert del av næringsutviklingen.
6. Styrk den landbruksfaglige kompetansen i Arbeidstilsynet slik at landbruksforetak sikres relevant oppfølging.
7. Påby bruk av setebelte i traktor.
8. Påby løsninger med handsfree telefon i traktor.

Informasjon/kommunikasjon

9. Snakk/skriv så ofte og jevnlig som mulig om HMS fordi HMS er ferskvare og oppmerksomhet om ulykker i seg selv er forebyggende.
10. Kommuniser direkte til interesseorganisasjoner om risiko, oppfordre dem til å arbeide videre med dette internt, og videreformidle at ulykker skjer alle, angår alle, og at alle står sammen om dette.
11. Presenter ukentlig i landbruksaviser og -tidsskrift handlingsregler for økt sikkerhet, å la «vær alltid flere når okser flyttes».
12. Utarbeid en «vær varsom»-plakat med handlingsregler for bønder, en plakat som kan henges i driftsbygning, verksted eller limes fast i/på traktoren.
13. Skap arenaer for bønder der ulykker/nesten-ulykker presenteres og drøftes.
14. Ha HMS som siste tema der bønder møtes uansett hvilke type møte det er.
15. Tenk gjennom hvordan man snakker om alvorlige ting som ulykker/nesten-ulykker.

Rådgivere og veiledere sine møter med bonden

16. Ha så mange møter ansikt-til-ansikt som mulig, og spre gårdsbesøk fra KSL og Norsk Landbruks-rådgiving HMS over tid slik at det bidrar til å opprettholde bondens oppmerksomhet på HMS.
17. Legg opp til målrettet refleksjon om dokumenterte risikoforhold på den aktuelle gården.
18. Synliggjør koblingen mellom dokumentasjon, systemer og praksis – for eksempel når det gjennomføres vernerunder: Utvikle tiltaksliste i samarbeid med bonden og andre som jobber på gården, og vis eksempler på bruk av «Sikker Jobb Analyse».
19. Tydeliggjør for bonden hennes/hans lederansvar. Lederansvaret innebærer at bonden har produksjonsansvar og ansvar for egen og andres helse, arbeidsmiljø og sikkerhet.

Differensiering av intervensjonstiltak

20. Differensier mellom ulike typer bønder og mellom varianter av ulykker/nesten-ulykker ettersom bønder er forskjellige og ulykker/nesten-ulykker er mangeartede.

Fra venstre: Hans Huseby, Tom Roterud, Inger Johanne Sikkeland, Anne Marie Heiberg, Guro Bolstad og Olaf Godli. Bodil Aamnes Mostue var ikke til stede.

REFERANSEGRUPPA

Referansegruppa for prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk» har bestått av følgende personer:

Inger Johanne Sikkeland (leder), Norges Bondelag

Olaf Godli, Norsk Bonde- og Småbrukarlag

Anne Marie Heiberg, Landbrukets HMS-tjeneste/
Norsk Landbruksrådgiving HMS (fra 2014)

Tom Roterud, KSL Matmerk

Sigurd Sandaaker/Guro Bolstad (fra august 2013),
Landbruks- og matdepartementet

Stig Winge/Bodil Aamnes Mostue (fra april 2015), Arbeidstilsynet.

Observatør Hans Huseby, HMS-kampanjen/senere ansatt hos Norsk Landbruksrådgiving

Fra venstre: Reidar Almås, Oddfrid Aas, Oddveig Storstad, Kari Kjestveit, Brit Logstein, Bjørn Hilt, Kari Anne Holte og Gro Follo.

FORSKERNE I PROSJEKTET

Gro Follo, prosjektleder fra august 2012, Bygdeforskning

Oddfrid Aas, St. Olavs hospital, Arbeidsmedisinsk avdeling

Reidar Almås, Bygdeforskning

Bjørn Hilt, St. Olavs hospital, Arbeidsmedisinsk avdeling

Kari Anne Holte, IRIS

Kari Kjestveit, IRIS

Brit Logstein, Bygdeforskning

Oddveig Storstad, prosjektleder fram til august 2012, Bygdeforskning/NIBIO (fra juni 2015)

DELTAKENDE NORSKE FORSKNINGSPROJEKTER

Bygdeforskning (Norsk senter for bygdeforskning) er en selvstendig forskningsstiftelse ved universitetsområdet på Dragvoll i Trondheim. Bygdeforskning utfører oppdragsbasert, tverrfaglig orientert samfunnsvitenskapelig forskning. I prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk» har Bygdeforskning vært prosjektansvarlig institusjon.

IRIS (International Research Institute of Stavanger) er et oppdragsbasert forskningsinstitutt innenfor områdene energi-, miljø- og samfunnsforskning. Samfunnsforskningen utfører FoU-aktiviteter knyttet til politikktutforming, utvikling i arbeidslivet, innovasjon og omstilling, samt utvikling av organisasjoner og bedrifter.

Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs hospital er en av fem arbeidsmedisinske sykehusavdelinger i landet. Avdelingen har kompetanse i arbeidsmedisin og yrkeshygiene. I tillegg til pasientutredninger driver avdelingen med forskning og undervisning innen arbeidsmiljø og helse.

FINANSIERING

Prosjektet «Sikkerhetskultur, arbeidshelse og ulykker i norsk landbruk» har vært finansiert av Norges forskningsråd og Forskningsmidlene over jordbruksavtalen (senere Forskningsmidlene for jordbruk og matindustri) med prosjektnummer 208053/I10 og med endring prosjektnummer 208053/E40. I tillegg har St. Olavs hospital, Arbeidsmedisinsk avdeling og Bygdeforskning bidratt med egenfinansiering. Videre har all virksomheten til referansegruppas medlemmer vært dekket av deres respektive arbeidsgivere.

TAKK

Vi takker referansegruppas medlemmer for et svært fruktbart og positivt samarbeid, og en spesiell takk i så måte går til Inger Johanne Sikkeland (leder). Vi takker våre internasjonale samarbeidspartnere for all forskningsinnsikten de velvillig har delt med oss. Ikke minst takker vi alle bøndene som har vært informantene våre eller har svart på spørreundersøkelsen vår: Takk for tiden dere brukte og alt dere delte med oss fra livene deres.

Fotografer:

Odd Mehus/Norges Bondelag: sidene 1, 8, 16, 41 og 44

Shutterstock: sidene 2 og 37

Renate Marie Butli Hårstad/Bygdeforskning: andre foto fra venstre på side 6

Hanne Eriksen/Norges Bondelag: side 23

Harald A. Lein/Bygdeforskning: øverste foto på side 26

Marit S. Haugen/Bygdeforskning: side 34

Gro Follo/Bygdeforskning: side 42

Odd Roger Langørgen/Bygdeforskning: Alle øvrige foto

Bygdeforskning

Norsk senter for bygdeforskning • Universitetsenteret Dragvoll • N-7491 Trondheim
Tlf: 73 59 17 29 • Fax: 73 59 12 75 • www.bygdeforskning.no • post@bygdeforskning.no
ISBN 978-82-991199-3-1